

AUTOR ALBERT CUBELES BONET

L'ENSENYAMENT I LA CONSTRUCCIO DE LA NOVA BARCELONA

www.anycerda.org/educacio

La construcció d'una ciutat contemporània, amb vocació industrial i voluntat de ser un referent econòmic i polític, que ha de ser capaç d'acollir un flux d'immigració cada cop més gran en un entorn urbà adequat, va ser una qüestió central a la Barcelona de mitjan segle XIX. I dins d'aquest debat, l'ensenyament també va ser objecte de discussió. En aquest camí cap a la Modernitat i el present, a la ciutat de Barcelona es van anar succeint diverses etapes. I tal i com succeeix sempre, certament, allò desitjat podia distar molt d'allò que finalment acabava o ha acabat esdevenint-se. Això fins arribar als nostres dies. Aquesta espècie de "fatalitat" històrica marca — i ho fa d'una manera molt profunda— el trajecte que ha seguit la qüestió de l'ensenyament.

Segurament amb ulls d'avui (i encara més en el cas de la mainada que configura la població escolar de la ciutat) una part important d'aquest procés, especialment en el què es refereix a la seva exasperant lentitud, associada amb l'extrema dificultat de concretar i avançar, pot semblar, com a mínim, una història difícil d'entendre. Malgrat els molts problemes que hi ha en el món educatiu ara, avui, per a tota aquesta mainada l'habitual és anar a l'escola o a l'institut (i subratllo el "tota" amb la màxima intenció). Cal anar a buscar casos extrems i excepcionals per trobar exemples de criatures no escolaritzades o no subjectes a un programa educatiu reglat. Socialment, doncs, una situació de no escolarització, a excepció feta de comptats casos, és considerada el producte d'una conducta anòmla, àdhuc aberrant.

Explicar i entendre que fa cent cinquanta anys a aquí això no era així de cap manera, pot ser, com a mínim, sorprenent per a tots. I ho pot ser no tan sols per la constatació que no hi havia escoles, sinó perquè en les que sí que hi havia, el tipus d'ensenyament que s'hi practicava era absolutament distint (en els continguts, els mètodes i els objectius), i que per a la major part de la població, això d'anar a escola era una entelèquia. I aquesta constatació específica ha d'anar acompanyada d'altres que ajuden a entendre el context i què ha canviat d'aleshores ençà. Dos exemples: les cases tenien aigua potable i sanitàriament garantida les 24 hores al dia? (no); existia un servei mèdic públic que garantís l'atenció sanitària de

la població? (no). De fet, doncs, escola i renovació urbana i urbanística formen part del mateix trajecte, o en tot cas, recorren camins paral·lels en aquest procés de construcció de la Modernitat.

En contraposició, la quotidianitat de determinats fets pot induir a la seva banalització. I com si fos tan fàcil assolir-los i mantenir-los, es pot tendir a considerar que no tenen valor, o que no en tenen tant com el que en realitat sí que posseeixen. En tot cas, la manca de consciència d'aquest valor és ja un menysteniment que, no essent en essència d'una gravetat extrema, sí que revela una aparent i falsa visió del món en la que tot són drets i no hi ha deures.

Pot donar-se el cas que hi hagi alumnes que d'una manera directa hagin viscut, o a través dels seus entorns familiars, tinguin referència d'experiències i realitats no massa distants al què passava a casa nostra fa un segle i mig. Els nens i nenes i nois i noies immigrants o fills d'immigrants, que configuren un segment significatiu de la població escolar de la ciutat, poden estar en aquesta circumstància. I per a ells, també, pot ser sorprenent descobrir que no fa tampoc tants anys, la situació d'aquí no era tan llunyana d'aquesta que ells han viscut o han viscut els seus familiars. Fins i tot, per a molts d'ells, pot sorprendre'ls comprovar que allò que succeïa a Barcelona era, fins i tot, encara més dur.

Aquest descobriment també es pot aplicar als que considerem d'aquí. I això és així per la senzilla raó que, entre aquests, els que puguin arribar a demostrar que una part de la seva ascendència és barcelonina (del Pla de Barcelona o zones immediates, és a dir, a més de Barcelona ciutat, Sant Martí, Horta, Gràcia, Sants, L'Hospitalet, etc.) més enllà del segle XIX seran ben pocs, molt pocs. En els darrers cent cinquanta anys l'aportació de la immigració en el creixement de població de Barcelona és molt més significatiu que el què s'origina pel creixement natural de la població autòctona.

I això, que val per als alumnes, també es pot dir per als adults. El fet que una determinada condició o circumstància hagi esdevingut habitual no exclou que aquesta condició o circumstància sigui, de fet, extraordinària. I de la mateixa manera que és extraordinari que avui, a casa

nostra, tinguem a disposició aigua potable sanitàriament garantida les 24 hores del dia a un cost raonable i assequible, i que, a base de sequeres, hàgim après a fer-ne un consum raonable, també és extraordinari tenir l'escola que tenim, i hem de ser plenament conscients que això no és un fet que sigui fàcil de sostenir, que funciona perquè sí i que sempre ha estat allà.

Conèixer la situació barcelonina de mitjans del segle XIX, doncs, és important. I encara ho és més conèixer com ha anat canviant aquesta situació fins arribar als nostres dies, encara que això plan-tegi dubtes. Arribar fins on hem arribat és el resultat de molts processos i circumstàncies, no sempre favorables. I d'entre aquests processos i circumstàncies hi ha l'afermament en el cos social que els infants també són ciutadans. I que el fet que siguin menuts no implica que tinguin menys drets (i deures) malgrat que aquests drets (i deures) no siguin ben bé els mateixos que els dels grans. I que siguin més petits no vol dir, sota cap circumstància, que la seva condició humana sigui menor. Aquesta idea, a l'entorn de 1859, quan Ildefons Cerdà va presentar el seu projecte d'Eixample, era pràcticament inèdita a Barcelona, però sí que existia i va quallar a partir del 1900, és a dir, quan a Barcelona s'havia iniciat l'agregació de municipis que es va concretar entre 1897 i 1922 i el projecte de Cerdà va ser criticat i replantejat a partir de les crítiques de Josep Puig i Cadafalch. I com en moltes altres coses, arribar a considerar que el fet escolar és una condició sine qua non en les primeres etapes de la vida d'una persona, pedra de toc en la formació de l'individu i peça fonamental per al seu desenvolupament és, en gran part, el resultat d'un esforç social general, potser no uniforme i coherent, però sí perfectament constatable.

L'escola a casa nostra no ha estat, doncs, un regal concedit, sinó una gran fita assolida amb molt d'esforç per part de molts durant molt de temps. I malgrat les adversitats, és aquest

convenciment social allò que s'acaba imposant i que en bona mesura ha permès i permet (en aquest cas sí) un progrés tangible i incontestable. La lenta penetració de la idea que l'ensenyament i l'educació, entesos com els entenem avui, són un potent instrument de canvi i cohesió social, i que aquesta característica instrumental en la vessant social, és una garantia de futur tant o més important que la simple transmissió de dades i coneixement ha estat un procés determinant per arribar on som avui.

Per a tots, el fet de prendre consciència, al nivell que pertoqui, del camí que s'ha recorregut, és, doncs, fonamental. I ho és perquè resseguir aquest trajecte posa de manifest algunes qüestions complexes sobre les quals paga la pena reflexionar. Aquesta complexitat és inherent a la Història i és un error molt comú intentar fugir d'ella (la complexitat) a l'hora d'explicar la Història. Això és un error; perquè si bé és cert que és impossible explicar-ho tot i fer-ho d'una manera objectiva, la simplificació producte de la por a la complexitat dels processos, acaba creant paisatges ficticis. Cal saber trobar, doncs, un registre que permeti intentar explicar allò que sabem —per complicat que sigui— a un auditori que, normalment, quan sent parlar d'Història, desconnecta.

A través de l'exemple del procés històric de la realitat escolar barcelonina en el context del procés de construcció de la ciutat, l'objectiu general d'aquesta proposta és aportar aquells elements que permetin copsar la importància estratègica que per a la societat té l'ensenyament. A la vegada, aquests mateixos elements han de permetre reconèixer quins han estat els factors a partir dels quals ha estat possible arribar a la situació actual, malgrat que pel camí hi hagi hagut tota mena d'entrebancs, i que en recórrer-lo s'hagi esmerçat molt de temps. Les coordenades socials d'avui ens ofereixen una excel·lent plataforma per construir aquest marc de reflexió.

PAUTES PER A L'ESTUDI ESCOLAR DEL PLA CERDÀ I LA SEVA RELACIÓ AMB LA DOTACIÓ ESCOLAR A BARCELONA

Donada la complexitat del tema, d'un costat, i la possibilitat de poder treballar a partir de la memòria de l'entorn de la mainada, es proposa procedir amb un mètode regressiu; és a dir: partir del present i anar enrere fins on es pugui.

D'altra banda hi ha dos elements a tenir presents com a punt de partida: l'escola i el barri.

L'ESCOLA

Es tracta de saber quants anys té l'escola, en quin moment es va construir, i també saber quines reformes ha tingut (significatives, com ara ampliacions i millores). Determinar l'antiguitat de l'edifici ha de permetre situar-lo en un moment concret amb relació amb el context històric general de la història de la ciutat. Aquest context s'ha de treballar especialment en dos aspectes: la mena d'ensenyament que es feia i com ha evolucionat, i com era el barri i com ha evolucionat.

Sobre l'edifici escolar, és important poder estudiar-lo, saber com és, i comparar-lo amb altres edificis escolars. En aquest sentit caldrà atendre qüestions com la dimensió de l'escola (si és gran o petita en comparació amb altres edificis), quants alumnes té i quants n'hi ha per classe, com està distribuïda, si els passadissos són amples o estrets, si té gimnàs, sala d'actes, menjador, espais polivalents, etc. També cal observar si l'escola té algun element que la singularitzi (com elements decoratius etc.) És rellevant establir si l'edifici escolar és el resultat d'una reconversió d'ús en l'edifici o bé si va ser construït directament com una escola. També estaria bé poder arribar a conèixer si al solar que ocupa l'escola anteriorment hi havia hagut algun altre edifici.

En un altre registre cal saber quina és la titularitat de l'escola: si és pública o privada (en

aquest punt caldria explicar bé què vol dir "escola concertada"), si és laica o religiosa, etc. Sota cap concepte es busca fer una lectura política en tractar aquestes qüestions. Sí que es tracta, tan sols, de constatar fets. Així, per exemple, el comú serà que l'escola més antiga d'un barri sigui una escola privada i religiosa i que, en canvi, l'escola pública resulti ser sempre molt més recent. En aquest punt apareixeran com a casos singulars les escoles creades a Iniciativa de l'Ajuntament a partir del projecte de construccions escolars emprès per la Comissió de Cultura a partir de la seva constitució el 1916, seguides de totes aquelles que es van posar en marxa en temps de la República. També s'ha de tenir en compte la incidència dels canvis històrics que poden haver afectat una construcció escolar. Per exemple, l'Escola Blanquerna, fundada per Alexandre Galí, va ser liquidada pel Franquisme tot just acabada la Guerra Civil, i va ser reconvertida com a Institut, l'actual Menéndez y Pelayo.

Que l'escola sigui recent en el temps no ha de ser un problema. Caldria explicar què ho justifica (creixement del barri, resolució d'un dèficit i/o millora de l'escolarització a la zona) i, a partir d'aquí, buscar altres escoles de la ciutat que responguin tant a paràmetres semblants com diferents.

EL BARRI

Es tracta d'ubicar l'escola en el seu context urbà, i saber quina relació tenen. En aquest sentit caldrà respondre a qüestions com l'antiguitat del barri. Aquí cal tenir en compte que en barris antics, com, per exemple Ciutat Vella, poden haver-hi escoles, com per exemple el CEIP Baixeras, que es poden relacionar amb reformes urbanes concretes, en aquest cas, l'obertura de la Via Laietana. També es pot donar el cas que escoles que actualment estan en zones completament edificades, en el moment de la seva construcció estiguessin al límit del barri (aquest és el cas de l'escola Lluís Vives a Sants).

Un altre aspecte a tenir en compte és com es relaciona l'edifici escolar amb el seu entorn. Això té molt a veure amb l'època de construcció de l'edifici, d'un costat, i de si es tracta d'un edifici aprofitat o d'un edifici construït directament per a ser una escola. Cal saber veure si hi ha la voluntat

de remarcar-lo, de donar-li una certa monumentalitat o, en tot cas, singularitat, que el situï com un referent o, en canvi, es tracta d'un edifici assimilat, que no sobresurt, que podria passar com edifici d'oficines o una fàbrica. I de la mateixa manera que l'escola pot haver passat sovint per etapes d'obres (que inclouen de les petites reparacions o les grans reformes), als barris també passa el mateix. Cal saber, doncs, si s'han produït, i quan s'han produït, intervencions urbanístiques al barri, que hagin canviat la seva fesomia i hagin repercutit en les seves condicions de vida. En aquest registre, cal ser especialment sensible als elements que poden ser significatius per a la mainada, per exemple parcs, jardins i camps d'esport. Saber si al barri n'hi ha, si cal desplaçar-se molt des del seu domicili per arribar-hi, tant o més que l'escola, i de quina època són, és important. No s'ha de perdre de vista l'ús del transport públic i privat en el context dels desplaçaments urbans. La possibilitat que ofereixen aquests mitjans relativitza les distàncies i avui el seu ús absolutament quotidià. Ara bé, si es retrocedeix en el temps, cal tenir en compte que, segons com, es podrà constatar que n'hi havia molt menys o que, fins i tot, no n'hi havia.

Finalment, cal traslladar la feina feta al conjunt de la ciutat i constatar si en altres barris hi ha casos semblants o experiències completament diferenciades, en funció de l'antiguitat de l'escola i del barri. En aquesta fase la col·laboració entre escoles de distinta antiguitat i de distints barris pot ser molt profitosa. També, a partir dels materials històrics aplegats, constatar la diferències existents entre allò planificat i allò que finalment s'ha esdevingut.

Plantejats aquests elements i recollides les dades, caldria que els alumnes constatessin alguns aspectes relativament senzills, però prou importants per comprovar les moltíssimes diferències i canvis que s'han produït. El punt de partida és saber quina distància, mesurada tant en espai com en temps, hi ha del seu domicili a l'escola. A partir d'aquí han de començar a preguntar a les persones del seu entorn, els pares, avis, oncles. És important poder arribar als avis i intentar aprofundir en el temps tan com es pugui, perquè és on es podran constatar els canvis més significatius en la forma de la ciutat, la dotació escolar, etc.

Aquí cal tenir en compte que d'entre el conjunt de l'alumnat apareixerà el fet migratori: en la seva història familiar, seran ben pocs els que superin una antiguitat de 50 o 75 anys en la seva "barcelonitat" familiar. És a dir, que a la nostra ciutat, la major part de la població no té una ascendència familiar autòctona. Constatar això és important.

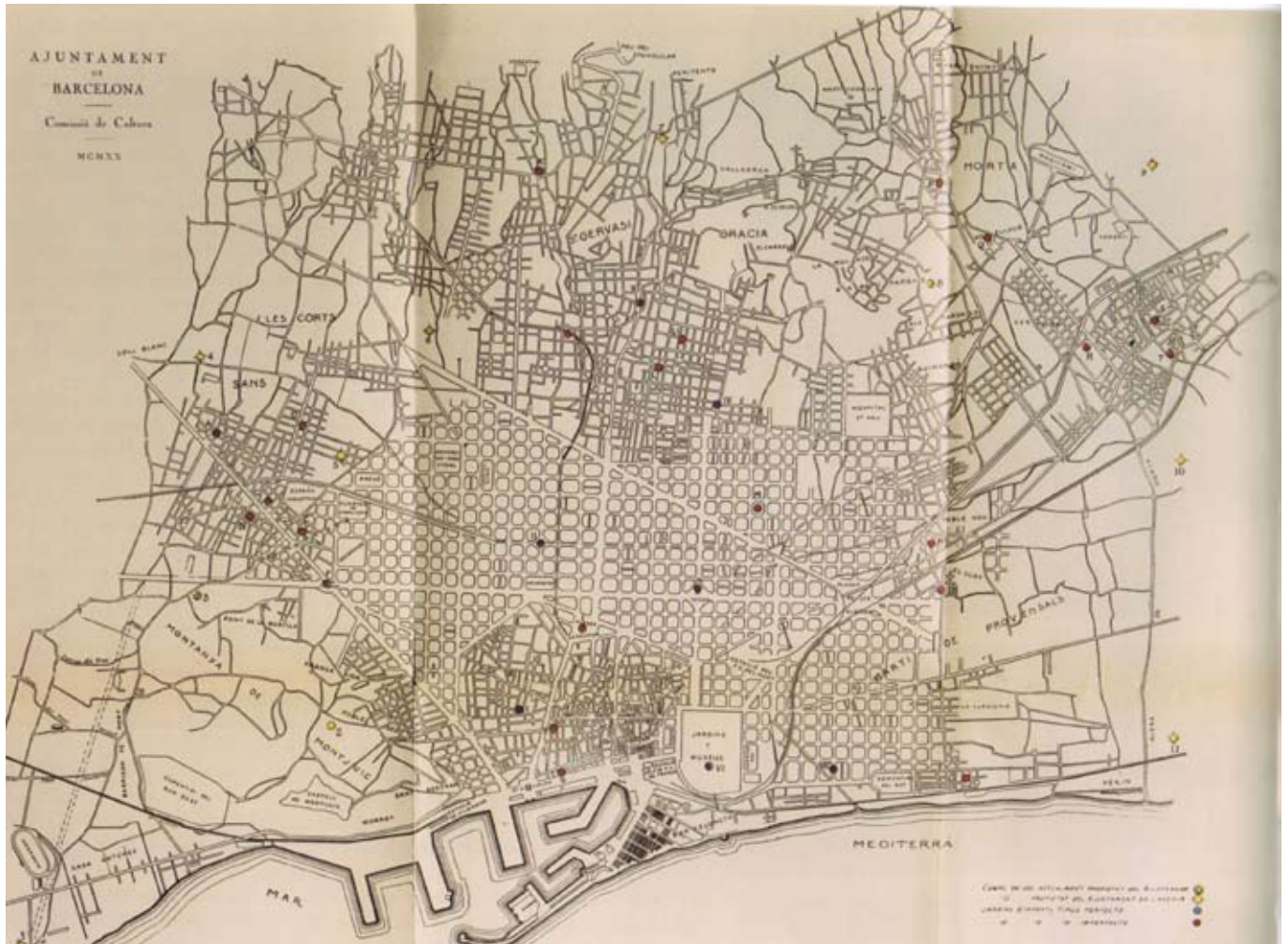
Sí és possible, caldria intentar referir les condicions del lloc d'origen, especialment les condicions d'escolarització. Així, per exemple, cal preguntar als avis si ells van anar a escola a Barcelona o a una altra població, i com era aquella escola. I, tot i que segurament pot ser complicat, seria oportú que els alumnes poguessin comparar els seus materials d'estudi amb el dels seus pares i avis. Una bona alternativa, que, segurament permetria aprofundir una mica més en el temps, és que els professors facin el mateix exercici i, si és possible, que busquin materials (llibretes, llibres de text, exercicis, materials didàctics) a la mateixa escola.

Amb aquest conjunt d'informació es poden dur a terme múltiples aproximacions que posin de manifest un seguit de fets prou significatius. Si entre els alumnes hi ha criatures que tenen avis o besavis que van anar a escola en temps de la República, es podrà comprovar com van canviar les coses després de la Guerra Civil. I és perfectament lícit i previsible (encara que cal anar molt en compte a no induir entre l'alumnat una resposta en aquest sentit) que el record de l'escola en els anys de la República és un record lluminós, alegre i feliç, el record de l'escola en els temps més durs del franquisme sigui fosc, trist i amarg.

En tota aquesta proposta és quasi imprescindible poder comparar el treball d'unes escoles amb les altres. Poder treballar en xarxa i poder intercanviar materials i experiències enriqueirà el procés i permetrà fer una lectura més rica en el seu conjunt. A l'hora de treballar d'aquesta manera col·lectiva, poden posar-se en marxa múltiples maneres de treballar. Per exemple, pot ser oportuna una associació entre una escola "antiga" i una de recent creació per tal que es reparteixin les tasques. La primera pot estar molt enfeïnada en resseguir la seva història. La segona pot centrar-se en la lectura més urbana, anant més enllà del seu propi barri i treballant més l'aspecte global de la ciutat.

En tant que el tema pot estendre's i ramificar-se, malgrat que es recomana cenyir-se molt a l'estudi de l'edifici i de l'entorn urbà, hi ha la possibilitat de treballar aspectes particulars d'una manera específica. Tanmateix, l'objectiu és que, partint del

cas particular de l'escola i del treball i l'experiència (personal i de l'entorn) dels alumnes, es pugui comparar amb allò que ha succeït al conjunt de la ciutat i així, constatar el llarg camí recorregut el qual, no ha estat precisament planer i lliure d'obstacles.

Plànol de Barcelona editat per la Comissió de Cultura l'any 1922, amb tots els jardins d'infants i camps de joc

UNA SEQÜÈNCIA HISTÒRICA

La seqüència històrica que es proposa a continuació intenta exposar les relacions entre el desenvolupament urbà de Barcelona i la seva dotació escolar des dels moments en els que es comença a pensar que cal Eixamplar la ciutat (és a dir, des de mitjans del segle XIX) fins els anys de la Segona República. Aquesta llarga etapa és la que serà més complicada de reconstruir per part dels alumnes per dues raons relativament simples. En primer lloc, una persona nascuda el 1930 avui té 79 anys d'edat. En segon lloc, tal i com ja s'ha dit, com més enrere es vagi en el temps menys alumnes tindran vincles directes amb Barcelona. Per tal de garantir que aquestes dues qüestions no aixequen una barrera infranquejable és el que justifica que aquesta proposta vagi acompanyada d'aquesta seqüència històrica.

UNA CAPITAL BURGESA I INDUSTRIAL

L'any 1854, després de dos intents fallits (1841 i 1843) i un debat llarg, les muralles de Barcelona van començar a ser enderrocades. Aquest pas es considerava imprescindible per eixamplar la ciutat i resoldre els greus problemes d'habitabilitat que tenia la ciutat. Barcelona, que volia ser una capital moderna, burgesa i industrial, era aleshores una ciutat amb una excessiva densitat de població, amb una esperança de vida massa curta i una mortalitat infantil massa alta. Les condicions de vida distaven molt de ser òptimes. Aixecar una nova

Barcelona, que ocupés el pla expandint-se de riu a riu (del Besos al Llobregat) es considerava la solució als molts i greus problemes que patia la ciutat.

El camí cap a la modernitat en tant que capital burgesa es pot constatar en l'urbanisme. Ja des de finals del segle XVIII s'havien fet un seguit de reformes urbanes les quals van ser possibles gràcies a la iniciativa dels enginyers militars. A ells no els preocupava gens ni mica

el creixement de la ciutat, sinó la seguretat i el control de la població. Per això projectaren i emprengueren un ambiciós programa de realiniació i increment de l'amplada de carrers. Ultra la qüestió del control i la seguretat, el fet d'una sistemàtica reforma interna de la ciutat va interessar a la burgesia, no tan sols perquè això permetia la modernització (entesa com un canvi i rentat de cara), sinó perquè permetia invertir i obtenir guanys en el sector immobiliari. La reforma dels carrers implicava haver de refer les façanes i, si les cases podien incrementar la seva alçada afegint pisos, s'obria una oportunitat de guanyar diners. Això va ser possible amb la promulgació d'unes noves ordenances municipals el 1771.

Els resultats més visibles d'aquestes actuacions, que es van desenvolupar poc a poc, són la reforma de la Rambla i la construcció de la Plaça Reial, l'obertura dels carrers que configuren l'eix dels carrers Ferran-Princesa (que inclou la reforma i ampliació de la Plaça de Sant Jaume), i la reordenació del Pla de Palau. En tots aquests llocs els edificis públics i/o representatius van ser reformats (com el teatre Principal a la Rambla o l'Ajuntament a la Plaça de Sant Jaume) o fets de nou (com el Teatre de Liceu).

Paral·lelament, les extenses zones de camps i horts que encara hi havia al Raval van ser substituïdes per nous carrers amb solars on s'hi van construir cases, fàbriques i cases-fàbrica (o fàbriques-casa). Aquest desplegament industrial no tan sols es va produir al Raval; estava repartit una mica per tot arreu, tot i que el Raval i el barri de Sant Pere (és a dir, a l'entorn dels carrers de Sant Pere més Alt, Sant Pere mitjà i Sant Pere més baix) és on hi havia la més gran concentració. Sabem, per exemple, que el 1820 a Barcelona hi havia 837 establiments industrials, i que el 1856 havien crescut fins a 1.136. La major part d'aquests establiments es dedicaven al sector tèxtil.

La qüestió és que en cinquanta anys si fa no fa a Barcelona es va passar d'una ciutat on encara hi havia extenses zones amb horts i camps, a una ciutat on no hi cabia ni una agulla. I això va incidir directament en les condicions de vida a la ciutat i feia impossible continuar desenvolupant el pro-

grama de modernitat emprés. L'obstacle eren les muralles que rodejaven la ciutat i el què implicaven. Els enginyers militars havien aconseguit una part dels seus objectius en saber crear un marc de complicitat amb la ciutat a l'hora d'emprendre les reformes internes de la ciutat. La muralla era tota una altra història. Ells no acceptaven la desaparició de la muralla i només estaven disposats a admetre eixamples parcials mantenint les fortificacions. La societat civil, en canvi, tenia clar que mantenir aquell cinzell no tenia ni cap ni peus, ni tan sols des del punt de vista militar. La nova Barcelona havia de ser una ciutat sense muralles. Aquest va ser un punt molt conflictiu que es va afegir al conjunt de tensions socials i polítiques que s'acumulaven a Barcelona. Només cal recordar que entre 1840 i 1843 Barcelona va ser bombardejada dos cops: la primera, per ordre del general Espartero (és el famós bombardeig d'Espartero) i la segona, per ordre del general Prim amb una responsabilitat compartida amb el general Milans del Bosch.

D'altra banda, també s'ha de tenir present que des del poder hi havia el convenciment que Barcelona era un lloc perillós. I com a resposta exclusiva als moments convulsos de Barcelona, l'única norma d'actuació vàlida i efectiva era, a més d'una presència més que notable de l'exèrcit en condicions normals, la mà dura. En aquest sentit, és ben significatiu que en l'anomenada "Dècada Moderada", és a dir, el període que va de 1844 a 1854, la situació normal a Barcelona fos l'estat d'excepció.

FORMACIÓ, ESTUDIS I ENSENYAMENT EN EL PROJECTE DE MODERNITAT BARCELONÍ

En aquesta etapa immediatament anterior a l'inici de la construcció de l'eixampla de la ciutat la qüestió de la formació, els estudis i l'ensenyament va donar uns quants tords. D'entrada, s'ha de tenir clar que en la tradició de l'Antic Règim, l'escolarització de la mainada no era una prioritat, tanmateix, existien escoles. A Barcelona aquestes escoles estaven vinculades a l'Església, i en cap cas responien a un programa d'escolarització general, amb vocació pública, encara que això era una de les característiques d'aquest sistema "tradicional". De fet, aquest sistema havia demostrat d'antic un

cert interès per atendre les necessitats educatives de les classes benestants, amb l'establiment de col·legis per a nois, però poc més que una acció caritativa respecte de les classes populars i un abandó gairebé absolut pel que fa a les noies.

Més enllà d'algun precedent medieval, tal com ha indicat Manuel Garcia Gargallo a *L'ensenyament de l'Església a la ciutat de Barcelona*, el primer orde que va obrir un col·legi a Barcelona van ser els jesuïtes el 1553. Els seguiren els Agustins (1587), els Carmelitans calçats (1593), els Franciscans (1628), els Mercedaris i els Dominics (1668), els Benedictins (1672) i els Trinitaris (1675). A finals del segle XVIII el bisbe Josep Climent va promoure la creació d'escoles populars a les parròquies de la ciutat, però aquesta iniciativa va fracassar.

A la primera constitució de 1812 s'establia que a tots els pobles hi havia d'haver escoles de primeres lletres, a les quals corresponia ensenyar als nens de llegir, escriure i comptar, així com el catecisme i les obligacions civils. Tot i aquests bons desigs, aquests preceptes no es van arribar a aplicar a conseqüència dels turbulents canvis polítics i pel poc pes dels afers educatius en les prioritats dels governants. Això no obstant, Ferran VII va gaudir de l'èxit en la seva crida als religiosos perquè assumissin la tasca d'oferir un primer ensenyament generalitzat el 1815, sol·licitud que es va complementar després del bienni liberal amb una renovació de la demanda el 1824 i l'entrada en vigor, el 26 de febrer de 1825, d'un pla i un reglament d'escoles de primeres lletres.

A Barcelona, a excepció dels Benedictins, la majoria de les cases de religiosos aleshores presents a la ciutat van optar per atendre la petició reial i van obrir escoles. Amb tot, la majoria d'aquests establiments van ser oberts d'una manera precipitada, i en cap cas no van significar la creació d'un model estable d'escolarització a Barcelona. De fet, la crida del Rei buscava més garantir la formació de bons súbdits (és a dir: aconseguir liquidar des de la base les terribles i temibles perversitats lliberals que havien començat a contaminar els seus dominis a partir de la col·laboració d'una institució prou interessada en servar la tradició). En definitiva, tot plegat va ser força improvisat, i aquests establiments van anar desa-

pareixent des del trienni liberal fins a l'exclaustració de 1837, que els va acabar de liquidar del tot.

El 25 d'agost de 1835, és a dir, un cop Ferran VII ja havia mort i la situació política havia donat un tomb definitiu cap a les orientacions lliberals, va entrar en vigor una nova disposició que abolia els càstigs corporals a l'ensenyament: tot un canvi d'estil, com a mínim, damunt del paper. Però aquest canvi de poc va servir, per la senzillera raó que l'exclaustració va liquidar el sistema educatiu en la seva major part arreu de l'Estat. No obstant això, aquest va ser un desastre relatiu. L'exclaustració tenia una justificació política: existia el convenciment que, en general, l'església s'havia alineat amb els partidaris de l'Antic Règim (els Carlins), i donat el seu poder econòmic, sustentat per la quantitat de propietats que posseïen, és el que explica que se'ls ataqués per aquesta via. En l'àmbit de l'ensenyament l'exclaustració va significar la liquidació de les escoles, és clar, però, en tant que aquestes estaven sota la sospita d'ésser fogars de Carlisme, fossin de les de la darrera fornada promoguda per Ferran VII o de les de tota la vida, com els Jesuïtes, els va tocar el rebre. El dany causat no va venir per les escoles de nova fornada sinó per aquests establiments de "tota la vida", els quals, amb independència del seu color ideològic, sí que tenien una tradició plenament consolidada. I si bé és cert que en desmuntar-se l'entramat educatiu eclesiàstic es van crear noves escoles laiques, majoritàriament privades, per atendre a la mateixa clientela de les classes benestants, val a dir que aquestes escoles noves laiques no podien comparar-se als establiments eclesiàstics consolidats que havien desaparegut.

Els Escolapis van ser un cas a part. Es tractava d'un orde creat amb la intenció d'incidir en l'educació de les classes populars d'una manera expressa i que volia fer-ho a partir d'una renovació dels plantejaments pedagògics tradicionals. Els Escolapis van ser els últims a arribar a Barcelona —ho van fer el mateix 1815—; però, donada la seva orientació pedagògica, van ser els únics que van mantenir el seu establiment obert tot i les incidències que van afectar tant les noves escoles com els antics col·legis dels altres ordes, i també van ser els únics que van mantenir la seva tasca docent després de 1837.

1840 va entrar en vigor un nou pla d'instrucció primària que abolia totes les disposicions legals anteriors. Aquest nou pla pretenia donar un tomb a la problemàtica educativa a l'Estat. A partir d'aquí és cert que es van anar organitzant aspectes diversos, alguns d'ells tan importants com l'entrada en funcionament de les escoles normals de formació del professorat, però en cap cas es va donar un impuls que resolgués els problemes. De fet, quan els moderats van consolidar-se al poder, poc a poc els ordes religiosos —amb la lliçó ben apresada i, a partir de l'experiència dels Escolapis, degudament reconvertits i renovats— van tornar a copar el panorama educatiu.

En l'àmbit femení el paisatge és molt més àrid, tot i que diverses comunitats van sobreviure ja que es va considerar que la seva activitat era útil a la societat. De més a més, tal i com ja s'ha apuntat, en iniciar-se la Dècada Moderada es va produir una arribada de nous ordes i congregacions que, en el cas femení concretaven la seva renovació en que tenien uns plantejaments menys contemplatius i unes actituds més actives en relació amb la societat, especialment en els camps de l'ensenyament i de l'atenció sanitària. Així, en l'educació femenina es va passar d'un "quasi no res" a un "alguna cosa". En l'àmbit dels estudis superiors, també hi van haver moments no massa brillants, però la situació va ser menys dràstica o, com a mínim, es va produir un major interès i capacitat per resoldre els problemes. Des del segle xv a Barcelona existia l'Estudi General, la universitat, però des de la fi de la Guerra de Successió havia estat suprimit i substituït per la nova universitat creada a Cervera. Davant de les necessitats de formació en determinats camps es van crear vies alternatives. És el cas de l'acadèmia de Cirurgia en l'àmbit de la medicina, vinculada a l'Hospital de la Santa Creu (sense oblidar-nos de l'Acadèmia Mèdico-Pràctica de Salvà i Campillo), o de les distintes especialitats de l'Escola de Llotja. L'Escola de Nàutica es va establir el 1769, les de Taquigrafia i de Dibuix el 1775, la de Química el 1805, la de Mecànica el 1808 i les de Física i Economia el 1814, totes elles amb l'objectiu de resoldre problemes concrets vinculats amb els processos comercials i productius. A partir del 1815 aquestes escoles van anar

perdent impuls i, un cop restablerta la Universitat de Barcelona, algunes d'elles van desaparèixer. En l'àmbit universitari, després d'un llarg exili a Cervera, la Universitat de Barcelona va ser restablerta el 1837 mateix, i es va establir a l'antic convent del Carme.

Ara bé, el panorama en allò que es refeix a les classes populars sempre va ratllar la desolació, perquè el tema de l'escolarització de la mainada dels obrers i treballadors estava encara fora del programa. És a dir, socialment, la idea d'una escola per a tothom no existia i, en tot cas, tot just començava a ser considerada en el magi d'algunes testes privilegiades.

UNA NOVA BARCELONA, AMB ESCOLES

L'any 1841 Pere Felip Monlau, un metge higienista i polític de perfil progressista, havia fet públic un opuscle amb el títol *Abajo las Murallas!!!*. En aquest text Monlau assajava la definició de quines havien de ser les característiques de la nova Barcelona que es volia bastir a partir de l'eliminació del cinyell que tancava la ciutat.

Per a Monlau aquesta nova Barcelona havia de ser una ciutat econòmicament poderosa, a la vegada que una ciutat sana i habitable, una ciutat espaiosa i ben ventilada. Però amb això no n'hi havia prou. La nova Barcelona també havia de ser un referent cultural, artístic i científic —tal com ho eren París i Londres—, perquè en el seu ideal Monlau situava sense embuts Barcelona com la gran capital europea del Sud, com una gran metròpoli moderna. Malgrat que Monlau no va entrar en detalls, aquesta formulació implicava també una determinada proposta formativa a tots els nivells, inclosa l'escola primària. Uns anys més tard, ja el 1855, quan semblava que l'opció d'eixamplar la ciutat prenia consistència, Monlau va concretar aquest darrer aspecte en indicar a la seva publicació "Higiene industrial" que calia que a Barcelona s'hi establissin parvularis ("casas-cunas", en deia ell) i escoles primàries per als obrers, tant per a nens com per a nenes. Un altre pensador d'aquest moment, l'eclesiàstic Jaume Balmes —així, amb una posició ideològica molt més conservadora que la de Monlau—, també reflexiona sobre la qüestió de l'enderroc de les muralles i el futur de la ciutat i del país. En

plantejar-se les opcions de futur d'una Catalunya industrial en el context espanyol, Balmes remarca les virtuts dels operaris anglesos i recorda que, lluny de ser unes virtuts innates, són el producte directe dels bons mecanismes i recursos formatius amb els quals se'ls prepara. Balmes diu: "¿Por que no se proporcionan a un crecido número de individuos, de una manera fácil y acomodada, las luces necesarias...?", i a continuació afegeix: "[...] vean si no habría en este punto reformas que emprender y notables mejoras que intentar", per concloure: "No olvidemos que la industria no puede decirse que este hondamente arraigada en un país hasta que los conocimientos de sus habitantes se hallan en el conveniente nivel." Tot això ho deia Balmes en un seguit d'articles publicats a "La Sociedad" l'abril de 1843 amb el títol "Medios que debe emplear Cataluña para evitar su desgracia y acrecentar su prosperidad".

És cert que Balmes orienta les seves observacions d'una manera molt concreta cap a la formació tècnica i professional, però res no impedeix estendre-les a la totalitat del sistema educatiu. El mateix Balmes obre aquesta lectura en el tercer article d'aquesta mateixa sèrie, que es titula "Medios morales que debe emplear Cataluña para evitar su desgracia y promover su felicidad", quan declara que el perfeccionament social (millora, avenç o progrés, si es vol) passa necessàriament per actuar en aquestes tres direccions: "[...] en la mayor inteligencia posible para el mayor número posible; en la mayor moralidad posible para el mayor número posible; en el mayor bienestar posible para el mayor número posible". Intel·ligència, moralitat i benestar formen un triangle indestriable en tant que s'han d'atendre tots tres aspectes si es vol una societat que funcioni. Així, segons Balmes: "[...] sin la inteligencia falta luz y, por consiguiente, el acierto en la dirección; sin moralidad falta la ley, es decir, la regla; sin el bienestar hay descontento, desazón, inquietud, gérmenes de injusticia, violencias y trastornos." Davant de l'evidència d'una nova societat industrial, tenir en compte aquest triangle significa, doncs, atendre les demandes de les classes populars sota la màxima "hacerlos buenos y hacerles bien", màxima que, entre altres aspectes, ha de contemplar l'educació, en-

cara que aquesta s'entengui en els termes que la podia concebre un eclesiàstic de mitjan segle XIX.

Els escenaris de futur per a Barcelona proposats per Monlau i Balmes no estan plantejats com un ideal inabastable, sinó com una realitat concreta que cal assolir, com a millora o progrés, tenint en compte els importants canvis que ha generat el procés industrial, canvis que tots dos autors consideren irreversibles. En la concepció d'aquests escenaris hi ha de fons un criteri, encara que aquest no s'expressi sempre d'una manera oberta: aquesta millora exigeix un esforç en la qüestió de l'educació. I aquest esforç en la formació de la gent contempla no només la vessant utilitària de la iniciativa (millors operaris que milloren la indústria), sinó també la capacitat de construir una societat menys arrauxada i més pacífica.

Ara bé, si les institucions dedicades a la formació existien, què reclamaven Monlau i Balmes? Doncs un canvi de model tant quantitativament com qualitativament, perquè amb el que existia no n'hi havia prou i perquè el procés que s'havia desencadenat amb la industrialització, segons el seu parer, requeria una extensió tan contundent com consistent, amb millores i canvis en la manera de fer en el terreny educatiu.

Al cap i a la fi, del que es tractava era d'adaptar-se a la nova realitat. Fixem-nos en Monlau. *A Abajo las Murallas!!!* es respira un interès més gran per la formació superior, i fa la impressió que al darrere hi ha l'anhel pel desenvolupament de la Universitat acabada de retornar (tal com de fet va ser). Però això no exclou —cosa que és més clara en Balmes— que l'extensió de la formació tingui un caràcter universal, de tal manera que arribi a tots els nivells, començant per la base, com es constata clarament en el seu text de 1855. I aquesta circumstància aleshores no es produïa. D'altra banda, la manca de detalls i precisions sobre l'educació primària pot justificar-se pel fet que aquesta, pel que es refereix a les classes populars, era minsa, mínima, quasi inexistente. Normalment era més habitual que les criatures de les famílies obreres formessin part de la força de treball de la indústria que no pas de la mainada que assistia regularment a classe. I aquest fet el coneixem amb una gran precisió gràcies a estudis com la "Monografia estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856", d'Ildefons Cerdà. Posem-ne uns exemples: la monografia de Cerdà

és exhaustiva i es fixa en els més mínims detalls. Com van observar molt bé Josep Benet i Casimir Martí a Barcelona a mitjan segle XIX (1854-1856), entre aquest desplegament d'informació no hi consta res relatiu a l'educació. No es tractava de cap oblit; senzillament, no existia. Com a contrapunt i segons aquestes mateixes dades de Cerdà, hi havia a Barcelona 2.400 persones treballant com a filadors en màquines mule-jennies, de les quals 800 eren homes, 400 dones i 1.200 nens i nenes, tenint en compte que l'edat d'aquestes criatures anava dels vuit als quinze anys. Aquesta paritat entre adults i criatures es repetia en altres processos industrials vinculats amb la producció tèxtil. En altres ocupacions Cerdà constata també la presència de menors treballant; sabent que la jornada de treball de les criatures era de dotze hores: qui podia anar a escola?

Cerdà en el seu projecte va recollir aquests plantejaments, potser no d'una manera explícita encara que sí precisa. D'entrada cal tenir en compte que les prioritats de Cerdà eren la higiene, el trànsit i l'habitatge obrer. La seva proposta concebia una ciutat funcional i uniforme, en la que l'escenificació dels espais públics associada a la monumentalitat dels edificis de serveis no tenia lloc. Ara bé, allò que havien plantejat Balmes i Monlau no va quedar al marge. Dins de la seva trama uniforme Cerdà va anar disposant un seguit d'illes en les quals hi va dibuixar una creu. A la llegenda en la qual explica els diversos usos dels edificis a la ciutat hi indica que les mançanes així senyalitzades corresponen a les esglésies, escoles, asils i altres edificis d'aquest caire. Cerdà va tendir a establir aquesta mena de complexos parroquials i educatius dins de la trama a raó d'una mançana d'aquestes característiques cada 25, segons un mòdul de 5x5. Aquesta disposició dona un total de 30 mançanes d'aquestes característiques disposades d'una manera força regular. Desconeixem si, efectivament Cerdà comptava en fer una escola en cada una d'aquestes unitats, però no hi ha cap element que indiqui que no hagués de ser d'aquesta manera. Val a dir, tenint en compte que el seu projecte preveia una ciutat menys densa i no tan gran com la d'avui, que el nombre d'escoles previstes era considerable, amb una bona ràtio d'alumnes per escola i una distància màxima entre els domicilis i els centres escolars raonablement petita.

L'associació entre escola i Església, entenent la primera com un servei parroquial de la segona, ens delata que Cerdà tenia una visió molt concreta i restrictiva de l'ensenyament. No es tracta d'un visió gens exòtica en aquells moments i, de fet, acostava Cerdà al discurs de Balmes, una relació que, d'altra banda, ja va estudiar Fabián Estapé.

Mentre Cerdà planificava la nova Barcelona per compte de l'Estat, el de setembre de 1857 va entrar en vigor la "Ley de Instrucción Pública", també coneguda com Llei Moyano —pel ministre Claudio Moyano Samaniego (1809-1890), que la va tirar endavant. Aquesta llei, elaborada des del Ministeri de Foment, que era la cartera que sempre va ocupar Moyano els tres cops que va arribar a ser ministre, pretenia resoldre el dèficit estructural d'escoles a l'Estat. Un parèntesi: òbviament, Cerdà tenia tractes amb aquest ministeri (el de Foment). Tal i com ja s'ha explicat, les desamortitzacions havien desmuntat el sistema educatiu "tradicional", que estava en mans de l'Església, sense bastir una proposta alternativa consistent. Així, l'aridesa educativa de l'Estat no havia fet altra cosa que créixer. La nova llei, que volia promoure la iniciativa dels ajuntaments en la construcció d'edificis escolars, s'havia fet amb la voluntat de durar, i volia definir un marc general estable adequat als temps. A la vegada, i sempre des de la perspectiva de l'Estat, el nou text també volia posar una mica d'ordre en aquest tema en vista del rosari de disposicions legals que, amb una ruta una mica sinuosa, s'havien generat des de la Constitució de 1812. La Llei Moyano reconeixia l'existència d'una divisió bàsica entre les escoles privades —que eren aquelles que es finançaven exclusivament amb mitjans privats— i les públiques. Pel que fa a l'escola privada, se li donava una gran llibertat d'acció, tot tenint en compte que parlar d'escola privada pràcticament equivalia a parlar d'escola religiosa. En relació amb l'escola pública, es dividia en escoles municipals, provincials, a més de les que rebien una subvenció. La llei fixava que a tots els municipis hi havia d'haver una escola elemental. Als municipis menys poblats (fins a 500 habitants) l'escola podia ser mixta, però quan la població era més gran de 500 persones, les escoles ja havien de ser dues, una de nens i una altra de nenes. A les poblacions

de més de 2.000 habitants la quantitat d'escoles es doblava i, quan el nombre d'habitants era superior a 4.000, havia d'haver-hi tres escoles per a nois i tres per a noies. A partir d'aquesta xifra, cada 2.000 habitants s'havien d'afegir dues escoles més (una de nois i una de noies).

Tenint en compte aquestes dades i atenint-nos al fet que la llei preveia una escola per cada miler d'habitants (alternant entre les de nenes i les de nens), quina era la dotació que es preveia per a Barcelona? Segons el cens de 1857 la ciutat de Barcelona tenia 183.787 habitants, i segons el del 1860, 189.948 a partir de les dades oficials que consten al *Instituto Nacional d'Estadística*. Això vol dir que per a Barcelona, a partir de la població real hi hauria d'haver prop de 190 escoles. Les dades no encaixen i la diferència resulta ser tan gran, que es fa difícil trobar cap raó que ho justifiqui. A no ser que Cerdà hagués fet els seus números tirant curt, i, essent un coneixedor profund de la realitat barcelonina, optés per una opció realista, de manera que, segurament no preveia una educació universal, i que, en canvi, el Ministeri, amb la seva flamant llei, hagués fet uns càlculs de dotació en el punt culminant d'una fase eufòrica o, senzillament, hagués escrit una esplèndida carta als Reis. Això explicaria aquesta notabilíssima diferència. S'ha de remarcar que la nova llei (que va ser la llei durant molts anys: fins el 1936) estableix que el conjunt de les escoles públiques depenia del Govern pel que fa a la planificació escolar, els programes a impartir i els reglaments que les regien. Així mateix, el cos de mestres també era una competència del Govern pel que fa a la seva selecció, nomenament i promoció. Ara bé, econòmicament eren els municipis els que havien d'afrontar els costos de l'educació en la seva totalitat. En aquest camp l'Estat preveia la concessió de subvencions per a la construcció d'edificis escolars i el finançament del dèficit que poguessin generar els diversos municipis en el sosteniment de les seves escoles, però pel que fa a la resta se'n rentava les mans. Deixant de banda l'eufòria ministerial, i centrant l'atenció en la proposta de Cerdà, que malgrat ésser curta, segurament era més factible de fer, amb l'empresa de l'exemple s'obria una finestra d'oportunitat per afrontar i resoldre el problema de l'escolarització, el qual, al costat d'altres problemàtiques, a mesura que la població de la ciutat

creixia, es feia més greu. Existia, doncs, almenys sobre el paper, una certa consciència sobre la qüestió educativa, tant a nivell d'Estat com a nivell de Barcelona, i una proposta concreta que preveia una dotació de construccions escolars limitada que s'adequava a la nova ciutat en el marc d'una visió general del conjunt urbà. I just en arrencar la construcció de l'Eixample sembla que el tema de la formació es va tenir en compte, perquè un dels primers edificis construïts va ser el de la Universitat i, una mica més tard, el del Seminari, ambdós obra de l'arquitecte Elies Rogent.

UNA GRAN CAPITAL AMB UN GREU PROBLEMA D'ANALFABETISME

Aquesta finestra d'oportunitat no es va aprofitar pel que es refereix a l'escola pública, però sí, en certa manera, en l'àmbit de l'escola privada. Donades les característiques administratives i la realitat fiscal i financera de l'Estat, la Llei Moyano preveia un projecte d'escola pública tan esplèndid com irrealitzable. A la vegada, deixava el camp obert al desplegament de l'escola privada, que aleshores era a la pràctica, exclusivament religiosa, amb el benentès que, des de la iniciativa privada era pràcticament impossible resoldre el problema, pel simple fet que era massa gran, i en la seva major part, associable a aquell segment social que, sota cap circumstància, disposaria dels mitjans econòmics per pagar, encara que fos tan sols d'una manera simbòlica, una part del cost de l'escolarització.

Pel que es refereix a la dotació de la ciutat, i a la voluntat de fer-la una capital moderna, l'operació (perquè, pràcticament, va ser l'única) va ser la de l'Exposició Universal de 1888. El seu balanç econòmic va ser negatiu i, més enllà del valor simbòlic respecte del passat (per la liquidació de la Ciutadella) i la generació d'un gran parc urbà, es pot discutir la seva efectivitat des d'un punt de vista urbanístic. D'aquí en van néixer, a més del Parc, un mercat (el del Born, aixecat el 1874), diversos edificis destinats a museu, una avinguda "ampliada" (la part final del Passeig de Sant Joan, coneguda com Saló de Sant Joan) i un Palau de Justícia, començat el 1887. Potser és un resultat una mica escàs, però no desentona amb el que passava en el conjunt de la ciutat, on el parc d'edificis públics, de serveis i singulars es concretava a iniciativa del municipi, de l'Estat i altres institucions, o bé per particu-

lars, amb molta lentitud i sense massa alegries. Per citar-ne alguns exemples, podem esmentar l'Hospital del Sagrat Cor (començat el 1879), la Sagrada Família i el Mercat de Sant Antoni (1882), la nova Maternitat (1883), la nova façana de la Catedral (1887), la presó Model i el Mercat de la Concepció (1888) i l'Escorxador (1892).

De fet, en aquest procés d'urbanització es van fer multitud de coses, però les de titularitat pública no eren especialment abundoses, ni es va tenir massa pressa per fer-les.

D'altra banda, en cap cas les obres realitzades durant aquesta llarga etapa no van alterar els dèficits estructurals de la ciutat. És interessant remarcar un detall associat amb la Sagrada Família. Els terrenys on encara s'edifica aquesta església ocupen una part (petita) de l'immens solar en el que Cerdà preveia fer-hi un enorme hipòdrom en els seus primers projectes. És una altra mostra de les alteracions del projecte original. No hi ha hipòdrom, hi ha cases. Ara bé, Gaudí sí que va respectar les intencions de Cerdà: a la Sagrada Família hi va fer unes escoles vinculades amb el temple. Segurament Cerdà preveia esglésies més petites, però no unes escoles gaire més grans.

En aquests anys, les úniques escoles que es van instal·lar en edificis nous i de dimensions considerables, que garantien un espai prou gran i tenien un mínim de condicions, van ser les que estaven vinculades amb l'Església. Aquesta "recuperació" dels establiments religiosos després de les exclaustacions va produir-se en anys de mandat de governs d'ideologia conservadora. L'impuls principal es va produir a partir de 1874 sota l'empara legislativa de la Llei Moyano, quan la situació política va estabilitzar-se.

El ja esmentat Manuel Garcia indica que mentre que el 1875 hi havia només tres escoles masculines, de les quals la més important era la dels Escolapis, el 1900 la xifra havia passat a vint-i-vuit, i el 1909 a quaranta, repartides entre les diverses comunitats, de les quals, a més dels suars esmentats Escolapis, sobresortien els germans de la Salle (arribats el 1879), els Jesuïtes (que van retornar el 1879 després d'haver incrementat la seva col·lecció d'expulsions) i els Salesians (vinguts el 1884). Dins d'aquesta llista de comunitats amb un interès pedagògic manifest, els últims a arribar a Barcelona van ser els germans Maristes, que ho van fer el 1900.

Normalment l'estratègia d'establiment d'aquestes comunitats, tant femenines com masculines, va consistir en l'obertura d'una escola a la ciutat, com més cèntrica millor, o bé un internat a la perifèria que formaven els pobles del pla, amb preferència per aquells que, com Sarrià o Sant Gervasi, no es caracteritzaven per ser centres industrials (tal com sí que ho eren Sants o Sant Martí). Si es disposava de suficients recursos humans i econòmics, podien afrontar l'obertura d'ambdós centres alhora o amb pocs anys de diferència. Només quan el funcionament d'aquests centres estava consolidat es podia arribar a contemplar l'obertura d'escoles gratuïtes per a les classes populars. És cert que algunes d'aquestes comunitats, amb independència de la via d'establiment a la ciutat, tenien una vocació educativa "universal", que contemplava la gratuïtat de les seves escoles. Però pràcticament totes les comunitats que van intentar establir-se fundant primer les seves escoles "populars" van fracassar, i només van poder prosperar quan van optar per situar com una prioritat l'opció de l'escolarització de pagament. Ara bé, com més tardana era l'arribada a Barcelona, menys sector de mercat benestant quedava, així que amb el pas del temps necessàriament els religiosos que van anar establint-se a la ciutat van anar atenent més els sectors més populars dins de l'escala social, encara que això pogués significar disposar de menys recursos per al sosteniment de les escoles, donada la competència existent en l'escolarització de pagament de les classes benestants.

És en aquesta etapa començada amb la Restauració que, coincidint amb els cicles d'inversió immobiliària a l'Eixample, es construeixen alguns dels grans edificis escolars de la ciutat i el seu entorn: els Jesuïtes de Casp (1883-1889) i els de Sarrià (1893-1896), els Escolapis de Sarrià (1891-1893) o La Salle de la Bonanova (1889), en l'àmbit masculí, o les Saleses (1882-1885) i les Teresianes de Sant Gervasi (1888-1890), en el femení. Les dimensions i la qualitat arquitectònica d'aquests edificis, alguns d'ells projectats pels arquitectes de

més anomenada del moment, no impliquen que la problemàtica escolar a la ciutat es resolgués amb la seva construcció; més aviat al contrari.

Els fills de casa bona podien anar a escoles prou grans i prou ben dotades pel que fa a instal·lacions, però les criatures de les famílies obreres i de les classes menys riques es trobaven que, quan podien anar a l'escola, aquesta, fos pública o privada i, dins d'aquesta, religiosa o laica, estava instal·lada en espais insuficients i sense condicions. No ens hem de deixar enlluernar, doncs, per les excel·lents propostes arquitectòniques d'un Gaudí a les Teresianes o d'un Enric Sagnier a Jesús i Maria, per citar només dos exemples. Aquests edificis eren l'excepció a una norma en què les escoles entaforades en espais no adequats constituïa el "gruix" de l'altament deficitària oferta escolar a la ciutat.

Aquest panorama també el reflecteixen molt bé els índexs d'alfabetització de la societat. Les dades del 1887 indiquen que a la província de Barcelona gairebé el 40% dels homes i més del 60% de les dones no sabien llegir ni escriure. L'estudi de diverses sèries estadístiques posa de manifest que les xifres a la ciutat es van mantenir en índexs semblants, en tot cas amb una lleugera millora un cop començat el segle xx. El 1900 el 48,48% dels habitants de Barcelona eren analfabets. Passats cinc anys, sabem que a la ciutat hi havia més de 250.000 persones que no sabien llegir ni escriure, les quals representaven un 42% de la població, havent-se descomptat tots els que, per edat —els més petits— no els tocava de saber-ne. Això representava una tercera part dels homes i més de la meitat de les dones. S'ha calculat que el nombre de criatures sense escolaritzar l'any 1900 corresponia pràcticament una tercera part de la població infantil. Aquestes xifres absolutes, ja prou explícites pel que fa a les dimensions del problema, adquireixen encara molta més significació quan es desglossen i es coneixen les dades particulars de cada un dels deu districtes que aleshores tenia la ciutat:

DISTRICTE	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
%	51.51	20.63	25.51	14.39	41.28	19.25	49.02	19.78	59.63	47.76

Aquestes dades, publicades per Jordi Monés al seu article “El dèficit d’ensenyament primari a la ciutat de Barcelona, 1905-1938”, posen de manifest que a Barcelona els índexs d’analfabetisme eren prou significatius i, cosa pitjor, que existia una diferència més que remarcable entre els barris amb una diversitat social més gran, incloent-hi la gent benestant i rica, i els que reunien una població predominantment obrera. Així, mentre que els districtes II (dit del Parc, que incloïa el Parc de la Ciutadella i el seu entorn amb una part de Ciutat Vella), III (conegut com Port, que incloïa el que avui correspondria a la franja central de Ciutat Vella entre la Rambla i la Via Laietana), IV (Eixample, és a dir, esquerra de l’Eixample), VI (Universitat, és a dir, dreta de l’Eixample) i VIII (Gràcia i Sant Gervasi) tenien un índex d’analfabetisme inferior al 26%, als districtes V (dit de Drassanes-Paral·lel, que corresponia a la part baixa del Raval i les Hortes de Sant Bertran), VII (dit de Les Corts i que també incloïa Sants i Hostafranchs) i X (Clot-Poble Nou) aquest índex era del 40%, i al I (la Barceloneta) i al IX (Sant Andreu i Sant Martí, incloent-hi Horta), del 50%.

Aquesta diferència tan pronunciada va ser interpretada pels tècnics municipals que van recollir i publicar aquestes dades (1908) com una conseqüència del flux migratori constant que arribava a la ciutat (el 1860 Barcelona tenia a la vora de 190.000 habitants, però el 1900 ja superava els 500.000). Aquests tècnics opinaven que “[...] el gran contingente de analfabetos son procedentes de otras localidades que han venido aquí en circunstancias difíciles para instruirse”, perquè havien constatat que els índexs milloraven substancialment quan es feia un tall en funció del temps de residència a la ciutat. Però això era una mentida política. Donat el creixement industrial i atenint-nos al fet que la immensa majoria de la classe treballadora era immigrada, fer un tall per temps de residència excloïa, lògicament, una part significativa del sector social que “originava” el problema i, en conseqüència, les dades milloraven.

Però els índexs d’analfabetisme són els que són, i són demolidors. Allò no anava, i no anava perquè l’única manera de resoldre-ho era amb l’escola pública. I què era l’escola pública en aquells moments a Barcelona? El 1903 l’escola pública representava només el 16,4% enfront del 83,6% de l’escola privada. Existia, doncs, un autèntic buit pel que fa a l’escola pública en el conjunt de l’oferta escolar a Barcelona. Pel que es refereix a les condicions materials de les escoles —que eren noranta-tres, incloent-hi les escoles d’adults, segons aquestes dades de 1903—, només el 28% estaven ubicades en locals que es podia considerar que estaven en unes condicions òptimes, la immensa majoria dels quals ocupaven espais de cases de pisos; la resta tenia problemes, amb el benentès que un 20,4% es considerava que estaven en unes males condicions manifestes. I pel que fa a les condicions de treball del professorat, aquestes mateixes dades ens indiquen que els mestres de l’escola pública a Barcelona tenien una mitjana de cinquanta-tres alumnes per classe, mentre que a l’escola privada aquesta xifra baixava fins a trenta-u.

És cert que els obrers es van organitzar muntant escoles a partir de les seves associacions. I també ho és que els republicans lerrouxistes van optar per aquesta via, ja que el 1905 tenien setze escoles laiques a Barcelona (segons ha posat de manifest J. B. Culla en el seu estudi monogràfic sobre aquest partit polític). El material pedagògic d’aquestes escoles radicals el proporcionava la Escuela Moderna de Ferrer i Guàrdia, així que ideològicament es donava un ensenyament obertament ateu que tendia cap a l’anarquisme. Aquesta iniciativa va tenir un cert èxit. El 1911 les escoles eren trenta-sis i, combinades amb la resta de serveis que oferien les “casas del pueblo”, van ser una excel·lent plataforma propagandística que va traduir-se en un rendiment polític-electoral. Ara bé, aquestes escoles no eren res de l’altre món. En el cas dels religiosos, tot i el model segregacionista, no es pot dir que se’n rentessin

les mans, perquè ells també van fer acte de presència en aquestes barriades. Evidentment, les seves escoles més populars no es poden comparar amb les de pagament pel que fa als espais i als recursos, però quant a continguts, segurament el programa —o, en tot cas, l'esperit del programa— i els procediments pedagògics i didàctics eren els mateixos. La qüestió és que, des de la perspectiva de l'escola privada, ningú era prou filantrop, o prou ric, o prou ximple per anar a perdre els seus diners muntant escoles en barris que no solament eren insostenibles econòmicament, sinó també altament deficitàries. Ni tan sols algú com Ferrer i Guàrdia podia suportar una càrrega econòmica d'aquelles dimensions amb la seva Escuela Moderna. Així, doncs, sense discutir en res la bona voluntat que es vulgui atribuir a totes aquestes propostes i iniciatives, més enllà de les lloances i excel·lències que se'ls vulgui reconèixer i concedir des del punt de vista pedagògic i del treball dels mestres, tot aquest esforç, amb independència del seu color ideològic, no podia anar més enllà i, tal com era, era del tot insuficient. Passats 40 anys de l'inici de l'Eixample, qualsevol podia constatar que no s'havia acomplert res. Ni tan sols la previsió de Cerdà que era, com s'ha vist, una proposta més ajustada a la realitat que allò que es prenia en consideració a la llei estatal vigent. Aquestes paraules incloses a la memòria del Pressupost extraordinari de cultura de 1908 (el famós projecte municipal amb el que s'intentava

apedaçar el problema) evidencien les dimensions de la qüestió amb un exemple aleshores constatable amb una simple observació:

“Los extranjeros que nós visitan suelen preguntar dónde estan nuestras Escuelas públicas, extrañados de no haver visto ninguna construcción escolar como las que hay en todo el mundo, en una capital, por otra parte, en plena fiebre arquitectónica.”

És clar que, si en aquesta declaració es puja de nivell i es canvia “escola pública” per “edifici públic” (museu, hospital, biblioteca, o el que sigui dins d'aquesta mena de construccions, incloses les escoles), es pot comprovar que el paisatge resultant venia a mostrar uns índexs de desolació no gaire menys terribles. Vist tot això, no ha de sorprendre el naufragi de Cerdà i el de l'Ajuntament mateix, als quals, si se'ls ha d'atribuir alguna culpa, és la de la manca de fermesa a mantenir el seu programa. Però també tenen l'atenuant que intentar sostenir aquesta fermesa en aquell context era una actitud gairebé suïcida. La cota de poder real del municipi era petita i la possibilitat d'introduir actuacions amb un sentit social des d'aquest nivell de l'Administració pública era, doncs, escassa. Així, doncs, resulta que aquella ciutat “ideal” (pensada i projectada tocant de peus a terra) no es va poder fer tal com s'havia concebut, i, com que no va poder ser, tampoc no es va poder resoldre el tema de l'ensenyament públic en els termes —curts— que havia pensat Cerdà.

UN NOU SEGLE, UNA NOVA MANERA DE FER

Les dades sobre l'analfabetisme a Barcelona a inicis del segle xx són un signe clar que aquella societat patia d'un mal profund. En aquells moments, a Barcelona existia una fractura social, en la qual es contraposava una gran majoria formada per la classe treballadora (un 72% de la població, segons dades del 1900) amb una minoria benestant. I mentre que la classe treballadora vivia desatesa i en males condicions, la minoria benestant no tenia cap problema a ostentar el seu èxit, ja fos amb una arquitectura llampant a l'Eixample o, do-

nat el cas, contribuint a l'aixecament d'unes grans escoles per als seus fills. És cert que respecte de la realitat que havia retratat Cerdà a la seva Monografia, les coses havien millorat un mica, perquè els salaris mostraven una suau tendència a l'alça i la jornada de treball s'havia reduït (el 1902 l'Estat va establir que la jornada laboral havia de tenir com a màxim onze hores, i el 1904 va dictaminar que els diumenges eren dies festius a tots els efectes). Però les condicions de vida dels obrers continuaven essent dures. A les fàbriques no hi havia cap preocupació per la seguretat i la higiene en el treball, de tal manera que la sinistralitat laboral era alta. Pel que es refereix al treball infantil, a la indústria la proporció arribava al 20% i, tot i que en el conjunt del mercat del treball aquesta presència era menor (més de 22.000 criatures

d'un total de 178.000 treballadors), la situació no es podia considerar pas acceptable. A les cases les condicions tampoc no eren les òptimes: l'any 1900 la taxa de mortalitat entre els nens menors d'un any se situava cap al 17%, i la mitjana de l'esperança de vida era d'uns quaranta-un anys. Tampoc la dotació d'infraestructures i serveis del conjunt de la ciutat no acabava d'arribar al que hauria correspost a una capital que tenia la vocació de ser un referent, i això repercutia directament en els àmbits domèstics populars.

Durant molts anys havia predominat una actitud de desentendre's d'aquesta mena de qüestions, però amb el canvi de segle (casualitats de la Història!) això va canviar, i d'una manera substancial. Ja feia anys que es gestaven noves idees i objectius, i cap al 1900 aquests propòsits van començar a aparèixer i es van traduir en accions concretes. És cert que aquests projectes i propostes renovadors naixien en un entorn complicat, sovint advers, i que en l'àmbit públic sistemàticament van topar amb un munt d'entrebancs, derivats de l'estructura administrativa i el marc legal d'aleshores, els pocs recursos financers del municipi, la mateixa confrontació política entre els uns i els altres, l'actitud del Govern, i la pròpia problemàtica social de la ciutat i del país —amb una actuació no sempre encertada de tots plegats. Així doncs, la concreció dels canvis va ser lenta i prou sovint amb ensopegades notables. Malgrat tot, es va tirar endavant, i paga la pena repassar i valorar l'autoria i l'abast dels projectes que pretenien afrontar i resoldre els problemes escolars de la ciutat que venien de tan lluny, en un marc presidit per una voluntat de modernitat. I això si entenem com una part d'aquesta modernitat assumir que hi ha qüestions estratègiques que afecten el conjunt de la societat i que, en un context democràtic, ha de ser l'Estat, al nivell de l'administració que sigui, però l'Estat al cap i a la fi, el que vetlli per elles. I l'ensenyament era una d'aquestes qüestions. De més a més, és a partir d'aquest moment que es comença a considerar que no només es tracta d'un afer quantitatiu (el nombre d'escoles), sinó també qualitatiu (quina mena d'escoles són, quin tipus d'ensenyament s'hi fa). I paga la pena perquè, en conjunt, aquests projectes s'havien concebut des d'aquesta nova òptica amb l'objectiu de donar un tomb real a la

realitat barcelonina, a la vegada que són el precedent de l'obra que el 1917 va iniciar la Comissió de Cultura, que és quan tot plegat va encaixar.

Un dels escenaris importants d'aquests canvis va ser, lògicament, el de la política. I en aquest àmbit el tret de sortida es va donar el 1901, quan van entrar en escena nous actors: la Lliga Regionalista (que va saber aglutinar diverses tendències catalanistes i proposar vies d'actuació per a la construcció del país) i la renovació dins del conglomerat del republicanisme. Dins d'aquest conglomerat s'ha de distingir entre els republicans afins a Salmerón, el moviment que es va anar articulant entorn del polèmic i discutit Alejandro Lerroux (un personatge que va liderar el republicanisme centralista oposat a qualsevol tesi catalanista i que va desplaçar el referit Salmerón quan aquest va donar suport a la Solidaritat Catalana) i les distintes opcions del republicanisme catalanista, les quals van anar fluctuant entre el catalanisme dels regionalistes (quan es va crear la Solidaritat Catalana) i el progressisme dels republicans centralistes (quan la Solidaritat va entrar en crisi). Aquestes tres noves branques polítiques (Lliga, republicans catalanistes i republicans centralistes) són les que van comandar les diverses iniciatives que, amb èxit o fracàs, es van posar en marxa per fer front al dèficit d'escola pública a Barcelona. A aquest rosari d'opcions s'hi ha d'afegir encara la presència testimonial dels anomenats partits dinàstics d'àmbit estatal.

Els fets ens indiquen que, d'alguna manera o altra, totes aquestes opcions polítiques van assumir des dels seus propis plantejaments i interessos que la qüestió educativa era una peça clau per resoldre molts dels problemes socials que existien. I, tal com ja hem dit, no es tractava només de fer escoles, sinó de fer-les d'una determinada manera: havien de servir per educar a partir dels plantejaments pedagògics renovadors que s'estaven difonent per tot Europa. Aquests nous plantejaments també havien arribat a Barcelona en aquells anys, s'havien discutit en els fòrums de la professió (les publicacions especialitzades i els congressos i altres plataformes de debat) i havien començat a ser posats en pràctica en diversos centres privats, majoritàriament laics. Més enllà de les qüestions de forma —els procediments educatius en si, les

noves maneres de la didàctica—, el que interessa remarcar són les qüestions de fons: si es volia educar d'una manera diferent era perquè la consideració de la infància havia canviat i, en conseqüència, també havia canviat l'objectiu de l'escola des d'un punt de vista polític i social. La mainada havia de ser considerada com a persones des del primer moment, perquè ells, fossin d'on fossin, eren els futurs ciutadans i participaven d'un sistema social en el qual, malgrat les diferències òbvies, calia articular i unir les diverses peces si es volia reeixir, sense perdre l'objectiu que reeixir volia dir oferir una possibilitat real de millora per als més desfavorits. No deixa de ser una variant modificada i ampliada del triangle de Balmes (intel·ligència, moralitat i benestar). Ara, però, no es tractava tan sols de dir-ho, sinó de fer-ho en els termes d'aquesta nova formulació.

Aquesta trobada entre pedagogia i política, que és el que va permetre articular el que coneixem com a Renovació pedagògica i Escola nova en l'àmbit de l'escola pública, no només es va produir perquè els pedagogs van adreçar-se als polítics i els polítics els van escoltar, sinó perquè els mateixos pedagogs van implicar-se en aquest procés. Altres professionals poc habituals en la política fins aquells moments, com els arquitectes o els metges, també van optar per aquesta implicació, fet que ens situa sobre la pista de l'abast dels problemes i de les ganes que hi havia de posar-hi remei. Tot i les bones intencions, cal tenir clar que els procediments electorals i la realitat administrativa d'aleshores eren molt diferents dels actuals. D'entrada, l'estructura de l'Estat, muntada segons un esquema centralista, permetia que el Govern fes i desfés sense haver de donar explicacions a ningú. Però aquest no era l'únic problema. Un ràpid repàs a l'escenari i a les regles del joc polític i electoral d'aleshores posa de manifest les dificultats que hi havia per intentar fer alguna cosa. No s'aplicava el sufragi universal: les dones no tenien dret a vot i entre els homes només aquells que estaven inscrits al cens electoral podien exercir-lo. Els municipis no tenien ni la capacitat ni l'autonomia financera de què disposen avui. Els alcaldes de Barcelona, com els de Madrid, eren nomenats directament pel rei a proposta del Govern, amb independència dels resultats de les elec-

cions. No és gens difícil d'imaginar que amb un sistema així la capacitat d'articular polítiques que resolguessin els problemes de la majoria quedés minimitzada, perquè no tots els que haurien de votar votaven, els elegits no tenien la representativitat que haurien de tenir i, al capdavall, el nomenament a dit dels alcaldes provocava que qualsevol proposta que sorgís dels regidors sempre pogués ser obstaculitzada pel no de l'alcalde, o del governador civil, o del mateix Govern, sense perdre de vista aquell procediment tan hispànic del "sí, sí" que és "no, no", acompanyat de les limitacions polítiques i financeres que imposava el model d'Estat centralista. Com ja hem apuntat, l'única manera de fer alguna cosa per superar els entrebancs, i encara amb moltes limitacions, era que els regidors establissin polítiques de consens entre ells, per tal d'assolir majories prou fortes per "imposar" iniciatives als alcaldes i als governs.

Dèiem que l'any 1901 marca el tret de sortida en la renovació política municipal. Entre els nous regidors escollits hi havia l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch, candidat de la Lliga, el qual havia manifestat públicament allò que calia resoldre amb certa urgència a la ciutat. Ho havia declarat a finals de l'any 1900 i principis del 1901, en la sèrie de tres articles titulats "La Barcelona d'anys a venir" publicats a La Veu de Catalunya. La traducció concreta del que se suggeria en aquests textos en l'entorn del Govern municipal va ser la posada en marxa de diverses propostes i actuacions de distint abast. Potser la que ha tingut més fortuna des del punt de vista del reconeixement històric i, en bona mesura, ha influït en la creació de la imatge de Puig i Cadafalch com un home interessat especialment pels afers de l'anomenada "alta cultura", va ser la creació de la Junta de Museus i Belles Arts el 1902, que va significar la posada en marxa del que inicialment va ser conegut com Museu de les Arts Decoratives a l'edifici de l'antic Arsenal del Parc de Ciutadella i que el 1915 esdevindria el Museu de Belles Arts. Però aquesta no va ser l'única empresa de Puig. Puig també estava preocupat pel tema escolar. Puig opinava que "No hi ha poble possible on les urbs no estan sanejades, la beneficència organitzada, on no hi ha completades les xarxes de camins, carreteres i ferrocarrils, on es viu sense

aquell estat de cultura que és conseqüència de la instrucció pública.” És lògic que un arquitecte proposés solucions arquitectòniques i urbanístiques. Per assolir aquest objectiu, segons Puig, calia canviar la forma de la ciutat. És per aquest convenciment que es va contemplar la necessitat de disposar d'un nou pla urbanístic que es crearia mitjançant la convocatòria d'un concurs de projectes i el punt central del qual seria la qüestió que plantejaven els enllaços entre els distints pobles i viles del pla agregats i la ciutat mateixa. Aquest concurs es va convocar el juliol de 1903, i la decisió del jurat es va fer pública el maig de 1905. El projecte guanyador va ser la proposta de l'urbanista tolosà Léon Jaussely. En aquest projecte s'optava pel trencament de la uniformitat cerdaniana amb una dotació d'edificis públics ubicats en llocs significatius de la nova trama urbana. Entre aquests edificis hi havia centres de formació de tota mena: escoles de primer ensenyament, escoles professionals i del treball, instituts. En comparació amb el Pla Cerdà original, Jaussely augmentava d'una manera significativa el nombre de centres, i els diversificava. El nou pla, doncs, proposava una solució distinta. El Pla Jaussely havia de ser el vehicle per resoldre molts dels problemes de Barcelona (cal no oblidar que a la ratlla del 1900 Barcelona era ja una ciutat més densa d'aquella que s'havia imaginat originàriament Cerdà), encara que no es va arribar a executar mai com a tal, tot i haver estat aprovat el 1907. La raó va ser l'oposició directa de la Cambra de la Propietat Urbana que reunia els principals propietaris i promotors immobiliaris de la ciutat, els quals estaven molt satisfets amb el “seu” Pla Cerdà i defensaven amb energia aquest model que els era tan rendible. No obstant això —i aquesta és la qüestió important—, si que va ser el pla de capçalera, la referència o la inspiració dels arquitectes municipals i, sobretot, tal com explica Manuel de Torres i Capella a El planejament urbà i la crisi de 1917 a Barcelona, és el que va furnir els criteris de la nova política urbanística de l'Ajuntament a partir de 1914. Aquesta nova política, iniciada en el marc de la ponència que es va crear a l'Ajuntament formada pels regidors Manuel Vega i March, Guillem Busquets, Jaume Bofill i Mates i Josep M. de Lasarte, es va concretar amb el nou pla d'enllaços aprovat el 1917, que tenia el nom oficial de Plano General de Urban-

ització de Barcelona, del qual eren els autors els arquitectes Ferran Romeu i Ezequiel Porcel. Aquest nou pla va significar una reducció sensible dels plantejaments originals de Jaussely, en la mesura que, cedint a les pressions de la Cambra de la Propietat Urbana, suprimia els equipaments (en bona mesura, doncs, edificis públics). Però que s'eliminessin d'aquest pla no vol dir que es perdessin del tot, com veurem. Des d'aquest punt de vista, ni la proposta de construcció de vint-i-cinc escoles de la Comissió Especial de Tresoreria, Reforma i Obres Extraordinàries, coetània a la proclamació del Pla Jaussely, ni la que el 1917 va fer l'Assessoria Tècnica de la Comissió de Cultura es poden desvincular del concepte que formalitzava aquest nou pla urbanístic.

Hi ha un segon aspecte, més subtil, si es vol, però fonamental per entendre el procés que aquí mirem d'analitzar. En les paraules de Puig de la “Barcelona d'anys a venir” que hem citat fa una estona, es parla de la beneficència i l'ensenyament. Tradicionalment, aquestes dues qüestions havien estat en mans de l'Església. I en aquest sentit, és prou significatiu que Cerdà, com hem vist en el seu moment, identificués en el seu plànol les escoles, els centres parroquials i les mateixes parròquies amb un únic indicador: una creu. D'altra banda, durant els anys de construcció de l'Eixample, també hem vist com els partits dinàstics tradicionals havien deixat que l'Església mantingués aquesta competència gairebé exclusiva, de tal manera que, sense complir-se formalment el que proposava Cerdà (fer parròquies, escoles, etc., en els llocs on ell proposava), sí que l'Església va capitalitzar aquest tipus de responsabilitats socials (això sí: adaptant-se als mandats de l'economia de mercat per fer sostenible la seva proposta). Les paraules de Puig i el Pla Jaussely mostren un canvi de mentalitat, perquè, fent un pas cap a la modernitat, situen aquests afers en el terreny de la responsabilitat pública i civil. Puig parla “d'instrucció pública” i Jaussely dibuixa escoles sense res a veure amb les esglésies. És un canvi de concepte fonamental en relació amb el mapa escolar de la ciutat. Ara bé, en la mesura que el projecte de Jaussely pretenia una transformació contundent de la ciutat, és evident que no es podia posar en pràctica d'un dia per l'altre i que, tal com havia succeït amb el Pla Cerdà, del projecte a la realitat hi havia un trajecte llarg

i propens a facilitar els canvis. En aquest cas, i això és el que compta, l'Ajuntament no es va doblegar davant dels interessos del mercat immobiliari i, malgrat els canvis, finalment va fer escoles, unes escoles exemplars.

Encara que l'obertura de la Via Laietana i el Pla Jaussely no tenen res a veure, en el sentit que són dos processos independents, la mena de ciutat que es volia aconseguir va exemplificar-se amb aquesta nova avinguda que esventrava la ciutat vella. I és en aquest aspecte que cal relacionar-los. La densitat d'edificis públics —o que quasi en són— ubicats a la Via Laietana o a la seva rodalia, relacionant-s'hi, era absolutament inèdita en comparació amb tot el que s'havia fet a l'Eixample. En són un bon exemple la primera seu de la Caixa d'Estalvis i Pensions (just al cap sobirà del nou carrer) o la nova seu de Correus i Telègrafs (a l'extrem contrari, obra, aquesta darrera, de Josep Goday i Casals i Jaume Torres i Grau, segons un projecte de 1914). Aquest nou carrer, doncs, va adquirir un caràcter de portaestendard d'una determinada manera d'entendre la ciutat, de com havia de ser i com havia de funcionar. Tot i la seva singularitat, no era ni pretenia ser el carrer més ample de la ciutat, ni el més luxós, ni el més important. Sí que, en canvi, tenia un cert aire de prototipus de com haurien de ser els carrers d'aquella Barcelona a la qual es volia arribar, una Barcelona moderna. Precisament per aquest caràcter de portaestendard, de prototipus, és especialment notable que la primera escola aixecada dins del programa concebut per la Comissió de Cultura a partir de 1917 fos el Grup Escolar Baixeras a la Via Laietana. És en aquest context que es va emprendre el projecte de construir vint-i-cinc escoles. L'Ajuntament aportaria els solars, mentre que, per fer front al cost de les obres, es demanaria a l'Estat una subvenció del 25% d'aquest capítol; la resta es finançaria amb una emissió de deute públic municipal. L'Estat va aprovar el projecte barceloní el setembre de 1907. Cada una d'aquestes escoles havia de tenir la capacitat d'escolaritzar uns tres-cents o quatre-cents alumnes, és a dir, entre 7.500 i 10.000 nens i nenes en total. Resolts tots els tràmits i confirmada l'ajuda per part de l'Estat, l'agost de 1908 es va iniciar la construcció de la primera d'aquestes noves escoles al carrer de

Wad-Ras. D'aquest projecte de construccions escolars no en coneixem gaire detalls. Sabem que Pere Falqués, en tant que era arquitecte municipal, en va assumir la direcció arquitectònica i urbanística i que ell era el responsable de l'escola que es va iniciar al carrer de Wad-Ras. Però ignorem si al darrere hi havia un discurs educatiu solvent, que establís els criteris de quina havia de ser la distribució d'aquestes escoles a la ciutat, de com havien de ser els edificis i què s'hi havia de fer, o bé, al contrari, que en la proposta hi pesava més la voluntat de construir de pressa, d'acord amb les dimensions del dèficit d'escola pública de la ciutat, sense tenir al darrere un projecte pedagògic que anés més enllà del que preveia la legislació estatal. Per les característiques de la proposta educativa inclosa al projecte de Pressupost extraordinari de cultura, pot ser que aquesta darrera possibilitat sigui la més propera al que realment va succeir. Amb tot, el desconeixement que suara referiem no permet aclarir-ho.

Com un complement a aquest projecte s'ha de situar la part de dotació escolar en el Pressupost extraordinari de cultura de 1908.

El segon capítol del pressupost es destinava a la creació de la Institució de Cultura Popular, entitat que havia de regir quatre escoles que s'havien de construir als barris més populosos de Barcelona. Cada una d'aquestes escoles tindria capacitat per acollir entre quatre-cents i mil alumnes. El més important no era, però, aconseguir afegir quatre escoles més al projecte de fer-ne vint-i-cinc, sinó els conceptes pedagògics que formien la proposta. Aquest projecte, però, va fracassar per una reacció absolutament desmesurada de l'Església, d'un costat, i la d'alguns sectors polítics espanyolistes i espanyols, de l'altre. Els temes que van provocar aquesta reacció van ser la coeducació i la netalitat religiosa (la reacció eclesiàstica va venir per aquí) a la que se li afegia la catalanitat de les escoles (òbviament, és en aquest punt per on va venir l'altra reacció). El conflicte polític de dos fronts que es va desencadenar va repercutir no tan sols en la liquidació fulminant d'aquest projecte, també va fer notar els seus efectes sobre el projecte inicial de fer 25 escoles, encara que en aquest cas, l'agonia i decés de la proposta va tardar encara uns quants anys en concretar-se.

UN FINAL QUE MENA A UN PRINCIPI

Parlem primer de l'agonia i la mort del projecte de fer vint-i-cinc escoles noves a la ciutat. Fins a l'enterrament definitiu d'aquesta empresa per la retirada de la subvenció per part del Govern el 1911, encara es va intentar fer alguna cosa. El 1910 el Govern havia convocat un concurs lliure de projectes arquitectònics per tirar endavant la construcció d'escoles públiques arreu de l'Estat. Possiblement, aprofitant aquesta avinentesa des de l'Ajuntament de Barcelona es va convocar un concurs paral·lel: es premiarien els tres millors projectes d'edificis escolars de primària. Com a característiques comunes, totes les escoles havien de tenir un vestíbul ampli, una zona de direcció, una biblioteca-museu, una infermeria i cuina, a més d'una àrea de sanitaris, un pati cobert i un pati a l'aire lliure. Totes i cada una de les aules havien de tenir capacitat per a quaranta alumnes, amb una alçada mínima de quatre metres i a raó d'una distribució espacial mínima que atribuís a cada criatura una superfície d'1,25 metres quadrats. Aquests edificis havien d'estar degudament proveïts de totes les qualitats d'una bona construcció amb bons estàndards higiènics, aspectes que incloïen la circulació de l'aire i de les persones, la ventilació i l'aïllament, la bona il·luminació natural i artificial, les canalitzacions i la calefacció. Els edificis havien de defugir una monumentalitat gratuïta, però tampoc podien ser mesquins. Les bases del concurs també incloïen una orientació pressupostària del cost de les obres per a cada tipus d'escola.

Mentre la qüestió d'aquest premi anava endavant, van passar més coses. Una reial ordre de 28 de setembre de 1910 establia una oferta de subvencions per al foment de la cultura. L'Ajuntament de Barcelona va decidir demanar deu milions de pessetes, que s'haurien afegit, en cas d'una resposta positiva per part del Govern, als ja obtinguts amb la subvenció concedida el 1908. Si això succeïa, s'aconseguiria fer pujar

el nombre d'escoles a cinquanta-quatre. Sembla, doncs, que a les vint-i-cinc primeres, se n'hi afegien vint-i-cinc més, sense descartar les quatre previstes en el Pressupost extraordinari de cultura.

Però res de tot això va prosperar. El 1911, quan encara el jurat del concurs d'escoles de Barcelona no havia fet públic el seu veredict, el Govern va notificar la suspensió de la subvenció sol·licitada el 1905 i concedida el 1908. Malgrat tot, el veredict del concurs barceloní es va fer públic el 1913. Normalment, la historiografia ha tendit a explicar el procés d'aquest primer programa de construccions escolars amb una enumeració aïllada dels fets sense relacionar-los. El mateix llibre de *Les construccions escolars*, de 1922, una primera font sistemàticament utilitzada, fa servir aquest procediment. Això provoca que es tingui la sensació que aquestes iniciatives es van dur a terme d'una manera inconnexa i sense un criteri global. I possiblement és cert que cada iniciativa tenia la seva gestió específica i el seu propi debat, i que pels resultats d'aquests debats el conjunt es va acabar fonent i es va perdre aquella oportunitat. Però és un error no assenyalar que totes aquestes propostes defineixen un conjunt que respon a un únic projecte. I, ben mirat, el que es volia aconseguir amb aquest conjunt no és gaire diferent del que es va posar en marxa el 1916 amb la constitució de la Comissió de Cultura.

Si comptem que cap el 1900 Barcelona estava a la vora del mig milió d'habitants, i prenem com a referència el criteri de la Llei Moyano (en números rodons, una escola per cada 1.000 habitants), ens surt que a Barcelona, segons la Llei, feien falta unes 500 escoles. Això, ja s'ha dit, hauria estat fantàstic, la carta als reis. El 1903 només n'hi havia 93, la immensa majoria de les quals no estaven en condicions. Amb el canvi de segle les xifres de Cerdà ja havien passat a la Història, perquè Barcelona havia incorporat unes quantes viles i pobles del pla i havia anat acollint gent immigrada. El conglomerat de propostes municipal que volia aconseguir que a les 93 escoles públiques existents se'n hi afegissin 54 era més que necessari: era imprescindible.

EDUCAR A TOTHOM. SEMPRE

El 1914 va esclatar la Gran Guerra. Les grans potències europees dedicaven tota la seva capacitat productiva a l'esforç bèl·lic i, mancades de tot, compraven el que fos. L'Estat espanyol va mantenir-se neutral i aquesta circumstància va tenir unes conseqüències econòmiques significatives. De cop i volta, la preponderància industrial d'Anglaterra, França i Alemanya s'havia esvaït i les portes de nous mercats es van obrir de bat a bat. Fins i tot va ser possible diversificar la indústria, cosa que amb prou feines s'havia produït per la competència internacional. Ara, amb la guerra mundial, els proveïdors tradicionals de molts productes havien deixat de ser-ho i alguns d'ells havien passat a ser els primers clients. La conseqüència d'aquesta situació va ser l'entrada en una etapa de creixement econòmic molt ràpid, amb tots els beneficis i problemes que comporta. A Barcelona les oportunitats de fer diners es multiplicaven, perquè la demanda de pràcticament qualsevol cosa era enorme i es pagava el que es demanés pel producte. Feia falta mà d'obra, i això va atraure encara més gent cap a la ciutat. Així, el flux migratori que tenia com a destí Barcelona no tan sols es va mantenir, sinó que va créixer. El nombre de població obrera va créixer de més de 175.000 persones el 1905 a unes 262.000 el 1920. Aquest creixement també es va reflectir en el nombre de dones obreres, el qual en aquest mateix lapse de temps va passar de ser d'una mica més de 42.000 a 76.000.

El fet és que a Barcelona van aparèixer zones de barraquisme en les quals, segons les dades de què disposava el mateix Ajuntament, hi vivien més de 5.000 persones en unes condicions desastroses. Aquest creixement ràpid i descontrolat, que va contribuir a fer pujar encara més les tensions socials i que, tal i com es va produir, va acabar creant problemes econòmics prou seriosos, va repercutir també en el món de l'escola: les males condicions de l'escola pública a la ciutat van empitjorar encara més.

És en aquest context que l'any 1916 es va crear la Comissió de Cultura a l'Ajuntament de Barcelona. Fins aquell moment, els diversos afers relacionats amb la cultura i l'ensenyament

a l'Ajuntament de Barcelona havien estat repartits entre diverses comissions municipals, fet que provocava tant una dispersió d'esforços com de recursos. I tot plegat ja era prou difícil. Aquesta preocupació per les qüestions culturals no era exclusiva de l'Ajuntament de Barcelona. Des de la Diputació de Barcelona (reconvertida en Mancomunitat a partir de 1914) també s'havien activat noves propostes, com la posada en marxa i el desplegament de l'Escola Industrial (com a constel·lació de centres formatius de diversa mena), o de l'Escola d'Agricultura (seguint un patró paral·lel al de l'Escola Industrial), i també, en el reeixit esforç que es va fer pel que fa a la qüestió de la primera educació, a través de la col·laboració amb la pedagoga Maria Montessori. Tanmateix, aquestes empreses de la Mancomunitat, que van ser molt valuoses, van tenir uns efectes limitats. Pel que es refereix a l'educació primària, la Mancomunitat no hi tenia competències. Pel seu costat, en aquesta mateixa matèria, el Govern central havia tendit a recuperar el control del que havia atribuït als ajuntaments. I finalment, a nivell pressupostari, tampoc no es pot dir que la Mancomunitat tingués una hisenda esponerosa. El dia 13 de maig de 1914 Enric Prat de la Riba va fer públic el projecte per a la creació de l'Institut d'Educació General. En el text de presentació d'aquest projecte es diu: "Fins allà on l'Escola té poder d'educació, fins allà on l'Escola ha aconseguit la màxima intensitat i la màxima extensió, on no hi ha ningú que deixi de passar-hi, on s'hi passen més anys, on el seu utilitatge per a influir sigui més perfecte o on tingui al voltant institucions postescolars i d'extensió escolar que prolonguin la irradiació dels seus efectes, fins allà resten fora de la seva acció educativa espais amplíssims: la major part dels homes, en la major part dels anys de la seva vida". Es tracta d'una afirmació molt contundent, perquè assegura que, fins i tot en el millor dels escenaris possibles, amb l'escola no n'hi ha prou. Per què? Ja sabem que la realitat catalana i barcelonina d'aleshores distava molt d'estar a la vora del millor escenari possible. Tenia sentit, aleshores, plantejar-se un objectiu d'aquesta mena? El mateix projecte ho concreta quan s'indica que els objectius de l'Institut que es creava passaven per "[...] la iniciació del foment d'institucions, costums i actes i la difusió de

coneixements, que tendeixin a millorar i millorin la condició física i moral de les gents que formen el nostre poble”. La recepta de Prat de la Riba i dels seus no és altra que educar a tothom, sempre, per tal de transformar la societat i millorar-la, amb el benentès que aquesta “millora” es refereix a una societat amb unes tensions molt fortes i uns déficits greus. Prou fortes per haver sortit a cremar escoles i esglésies l'estiu de 1909, o prou greus per provocar que en els anys immediatament posteriors a la publicació d'aquest projecte, importants sectors decidissin que la manera de resoldre els conflictes eren els trets i els assassinats.

Joan Maragall en contemplar els fets de la Setmana Tràgica havia denunciat que a Barcelona potser hi havia una població, però no un poble. I tenia raó. La situació en la que estava Barcelona el 1916 no era la dels moments de paroxisme en el cim de la revolució revolucionària, però distava molt de ser tranquil·la. Què s'havia de fer per resoldre-ho? Continuar reprimint? Prosseguir per la via de la persecució indiscriminada de les organitzacions obreres quan les coses anaven de mal borràs? Proclamar l'estat d'excepció cada cop que hi havia un problema i, en la mesura que els problemes eren continus, quasi convertir l'excepció en l'estat normal de les coses? A patacades no es podia sinó empijorrar. Educar a tothom, sempre; més enllà del terreny escolar, però tenint com a peça clau, imprescindible, l'escola era el remei.

Recuperem les paraules que encapçalaven el projecte d'Institut d'Educació General: és que potser Catalunya i Barcelona estaven en un estat de màxima intensitat i extensió pel que fa a l'escola? No, és clar que no. Així, doncs, si el que es volia era educar a tothom, sempre, s'havia de començar pels fonaments: l'escola.

A Barcelona feien falta escoles. I, en funció dels objectius plantejats, aquest era un problema amb un vessant quantitatiu i qualitatiu. Ara bé, la qualitat de l'ensenyament a oferir esdevenia un element de primera magnitud, perquè tenia unes virtuts gens menyspreables pel que fa als rèdits socials que se'n podien obtenir. Així, en el cas concret de Barcelona, no es tractava només de crear places escolars per fer disminuir les males xifres de l'analfabetisme. Ni tan sols de resoldre el problema físic de tenir les escoles en llocs òptims i adequats, amb l'espai necessari i suficient per educar la

mainada. Calia, realment, bastir un projecte pedagògic amb cara i ulls, que tingués el propòsit de formar persones, ciutadans, i l'objectiu de canviar la societat i millorar-la. Era un objectiu ambiciós, però que podia i havia de contribuir d'una manera decisiva a curar la ferida oberta que tenia aquella societat. Formar, educar, i fer-ho des de la plataforma que oferia la nova pedagogia, permetria crear una societat ben trenada i cohesionada.

A la Mancomunitat, Prat de Riba havia optat pel consens, triant les persones en funció dels seus mèrits i la seva vàlua, amb independència del seu color polític. Era una bona manera, malgrat que havia costat prou arribar a l'estat de convenciment que establia amb certesa que aquesta era la forma correcta de procedir. A l'Ajuntament de Barcelona es va optar per la mateixa via, i la nova Comissió de Cultura no va ser una excepció. D'entrada, les friccions polítiques havien de ser les mínimes possibles. Feia falta una voluntat explícita de consens, molta mà esquerra per regatejar les discrepàncies i una gran habilitat per neutralitzar les més que previsibles pressions per part de sectors forans que podien fer saltar pels aires la iniciativa (i en això l'experiència del pressupost extraordinari de cultura de 1908 havia de ser una lliçó que no es podia oblidar). En definitiva, es requeria una ferma voluntat política per arribar a l'acord per part de tots, i això no era senzill. Un segon aspecte, però no per això menys important, era que allò que es decidís de fer s'havia de fer bé i ràpid. I això era d'aquesta manera perquè les circumstàncies socials i econòmiques, donaven senyals inequívocs de possibles conflictes seriosos. Ara bé, el programa que s'afrontava pretenia resoldre un problema que venia de lluny i el retard acumulat en la seva resolució era considerable a conseqüència de totes les propostes fallides. No es podia esperar gaire més si el que es volia, realment, era fer alguna cosa de profit: sense exagerrar, era una lluita contra rellotge. I això no era fàcil, perquè el que s'havia de fer tenia un caràcter estructural. És a dir, que des d'una òptica social —que és el que comptava— els resultats no es constatarien en un termini curt, sinó, com a mínim, en un de tan llarg com el que duraria la correcta escolarització d'una criatura fins a la seva incorporació al mercat de treball. En tercer lloc, la Comissió havia de tenir clar que, en funció

del que havia succeït —el currículum de fracassos de l'Ajuntament de Barcelona en matèria escolar—, no podia confiar gaire (per no dir gens) en el suport del Govern central, especialment pel tema del finançament. Des d'aquest punt de vista, els diners necessaris per afrontar els projectes difícilment vindrien directament de la hisenda pública i, a conseqüència d'aquest fet, segurament dels que finalment s'arribaria a disposar no serien gaires. Aquesta perspectiva d'uns recursos financers curts condicionava tota la programació. D'altra banda, s'havia de trobar la fórmula que permetés, dins de la legalitat, fer el que es volgués, tant pedagògicament com a nivell de país, sense que el Govern de l'Estat hi interferís, alentint i, fins i tot, aturant els projectes. I la solució havia de permetre actuar amb rapidesa. En quart lloc, no es podia oblidar l'escenari urbà. La realitat del mercat immobiliari era la que era a Barcelona, i ja se sabia quin poder tenien i quina pressió podien exercir els propietaris i promotors del sòl urbà. Tenint en compte les més que previsibles limitacions financeres, s'havia de resoldre l'escull que podia significar trobar un nombre suficient de solars adequats per construir escoles a les zones on era necessari fer-ne. I el sòl a Barcelona no era ni abundant ni barat.

Davant d'aquesta llista de reptes, era fonamental triar molt bé les persones que havien

de tirar endavant aquest programa. Hi havia molta feina i molts problemes i entrebancs a la vista. I tot això amb una condició innegociable: una alta exigència en els resultats acompanyada d'una voluntat explícita d'excel·lència.

La responsabilitat de la nova comissió és evident; anava molt més enllà de la qüestió escolar, però aquesta qüestió era una prioritat. Ràpidament, els membres de la comissió van buscar la col·laboració de dues persones tècnicament qualificades. Aquestes persones havien d'estar a l'alçada dels reptes que tenia plantejats la Comissió. Això requeria una gran capacitat de treball, al costat d'una eficàcia i una eficiència més que notables. Tampoc no podien ser persones que desconeguessin l'àmbit de treball del qual es demanava que s'ocupessin i, a la vegada, havien de tenir uns dots imaginatius i un enginy considerables. Perquè amb la combinació d'experiència i creació, el seu paper havia de ser decisiu a l'hora de tirar endavant una experiència sense precedents vàlids a la ciutat. Es tractava, a Barcelona, no tan sols de l'acció més decidida i sòlida, sinó de més envergadura de les que s'havien arribat a posar en marxa a la ciutat en aquest doble àmbit educatiu i social. Aquestes persones van ser Manuel Ainaud i Josep Goday.

EL PROGRAMA DE CONSTRUCCIONS ESCOLARS DE LA COMISSIÓ DE CULTURA DE L'AJUNTAMENT

L'any 1917 va servir per pensar ja d'una manera concreta què s'havia de fer, com s'havia de fer i posar-ho en marxa. Ainaud tenia molt clara una qüestió: gran part del que existia pel que fa a l'ensenyament públic a Barcelona podia considerar-se insuficient i, en molts casos, clarament deficient. Fins i tot allò que funcionava i sobresortia era susceptible de ser millorat i ampliat. Les colònies escolars de vacances s'havien convertit en una activitat consolidada des del seu inici el 1906, però en feien falta més, i amb un plantejament pedagògic renovat i molt més ambiciós. L'Escola del Bosc i els parvularis Montessori eren uns referents esplèndids, però del tot insuficients: la ciutat requeria disposar de més centres equivalents. Amb les cantines escolars existents no es cobrien ni de lluny les necessitats, i encara menys quan s'estava en un cicle inflacionari pronunciat i els preus dels aliments s'enfilaven dia a dia. La formació en arts i oficis (la formació professional, que en diríem avui) no cobria les necessitats del mercat i no ofería la possibilitat d'una millora, enllaçant cicles formatius i obrint l'accés a l'escola industrial que depenia de la Mancomunitat, o l'opció d'una formació continuada. Els ensenyaments artístics, com els de música, no estaven a l'alçada de la vitalitat i el nivell d'alguns dels artistes que circulaven per Barcelona, i tot plegat quedava reduït a una minoria elitista a la qual el conjunt de la societat no hi tenia accés. L'atenció als discapacitats encara es concebia com un sistema d'assistència social caritatiu i no com un sistema d'educació especial que permetés integrar i oferir vies dignes a aquestes persones. I tot això sense oblidar totes les escoles que feien falta. Calia un pla general, ambiciós, que permetés definir què s'havia de fer i en quin ordre.

Manuel Ainaud va ser capaç de bastir en molt poc temps una proposta dotada d'una certa complexitat, en tant que atenia molts fronts a la vegada. D'un costat, combinava elements completament nous amb els que ja existien, i, d'un altre, tot el

que ja existia es formulava de nou, es redefinia, es retocava amb la intenció d'ampliar-ho i millorar-ho. I tot això es feia pensant en el conjunt de la ciutat d'una manera global, com un sistema general i únic, i no pas com una col·lecció de realitats fragmentades i independents. També es contemplava una política de comunicació, perquè era necessari explicar a la ciutadania tot aquest projecte, les seves realitzacions i els seus avenços. Així mateix, es preveien mecanismes per fer que la ciutadania participés i es sentís implicada en el procés. I no s'hi valia vendre projectes amb belles paraules, fum, al cap i a la fi. No, Ainaud volia vendre realitats, coses concretes, encara que no estiguessin acabades. Evidentment, la posada en marxa d'un projecte d'aquesta envergadura va comportar l'aparició de problemes. I si bé és cert que mai no es va perdre l'ordre, malgrat el ritme frenètic de treball i la inevitable circumstància d'haver de fer múltiples coses a la vegada, també ho és que no tot es podia preveure i no tot el que proposava Ainaud agradava a tothom. Però el balanç d'aquest moment d'arrencada va ser extraordinàriament positiu a pesar dels esculls que van aparèixer.

Hi ha dos casos que exemplifiquen amb certa claredat aquesta mena d'esculls. Un és el dels parvularis Montessori, vinculats amb l'Ajuntament. L'any 1917 a Barcelona hi havia dos parvularis municipals que aplicaven el mètode Montessori: el que hi havia al carrer de la Tapineria número 33, que havia iniciat les seves activitats el 1915, i el que hi havia al carrer de Balmes número 69, que havia començat a funcionar aquell mateix any. Manuel Ainaud tenia clar que amb només dos parvularis no s'anava enlloc i també que no era adequat aplicar exclusivament un mètode (en aquest cas, el Montessori), tot i les seves moltes virtuts, d'una manera unilateral i aïllada, perquè calia contemplar el procés educatiu en el seu conjunt i en la seva totalitat. I Ainaud, des d'aquest punt de vista, tenia tota la raó. De què servia aplicar amb tota cura un determinat mètode si al final el resultat no encaixava amb el que venia a continuació? Si el panorama educatiu barceloní hagués estat dins dels paràmetres d'una certa normalitat, l'existència d'aquests parvularis no hauria representat cap problema, però la situació era la que era i certes filigranes no tenien raó de

ser. És per això que Ainaud defensava l'aplicació d'un model eclèctic on es combinessin els distints mètodes d'una manera raonada que encaixés amb el conjunt. Tot i que Ainaud va aconseguir fer prevaler el seu criteri, s'ha de dir que li va costar.

El segon cas és el de les colònies escolars. Això era el que feia més anys que funcionava i, per tant, el que estava més consolidat des del punt de vista administratiu. Però el sistema emprat no convencien en absolut a Manuel Ainaud. Ell volia més colònies, per a molts més nens i nenes, i amb una exigència educativa i sanitària molt més alta que la que es tenia en aquells moments. Les colònies municipals barcelonines funcionaven amb un sistema de subcontractació a particulars i Ainaud, en canvi, defensava un sistema totalment públic. El fet és que durant anys van conuiu els dos models funcionant d'una manera paral·lela. Alexandre Galí refereix d'aquesta manera les dificultats per les quals va passar Ainaud per aconseguir fer la seva: "La lluita [...] va durar set anys, o sigui, els que va necessitar l'Ainaud per demostrar i convèncer urbi et orbi que ell en sabia més [...] amb invencions noves, explotant plans que la Comissió de Colònies a penes sospitava, assajant procediments inèdits en aquest país, va anar arraconant la vella comissió fins que es va declarar vençuda".

És indubtable que Manuel Ainaud era el pal de paller d'aquesta empresa, però no tot ho va pensar i resoldre ell sol. És evident que no podia arribar a tot arreu i, també, que hi havia coses de les quals no en sabia o no en sabia prou. Va ser en algunes d'aquestes coses on l'aportació de Goday va ser important. Comencem per l'aspecte més general: la ciutat. En el decurs del primer semestre de 1917, mentre es preparava la constitució de l'Assessoria Tècnica, Ainaud i Goday van estar treballant en el pla general de distribució d'edificis escolars. Calia repartir d'una manera racional les escoles en funció dels solars disponibles o assequibles, tot tenint en compte una llista de prioritats per barris i uns requisits pel que fa al temps de desplaçament de les criatures de casa seva a l'escola. Així mateix, en la mesura que aquestes noves escoles entraven dins de la categoria dels "edificis públics", calia que tinguessin una certa presència activa en el seu entorn. D'altra banda, a més de preveure on es podrien construir escoles, també es contemplava la

dotació en altres serveis, com els jardins d'infància. Aquests jardins eren un sistema de parcs especialment concebuts, en la seva totalitat o en part, com a espais de joc per a les criatures. Avui un espai d'aquestes característiques ens sembla una cosa completament normal, però en aquells moments a Barcelona els parcs i jardins públics eren una realitat més aviat escassa, i els pocs que existien no tenien espais i recursos per als jocs de la mainada. Així doncs, per a la immensa majoria de les criatures l'únic lloc on es podia anar a jugar habitualment era el carrer.

No era la primera vegada que es pensava on es podrien fer escoles i parcs a la ciutat. Cerdà i Jaussely ho havien fet a les seves respectives propostes. Què tenia de nou, aleshores, aquesta planificació nascuda de la col·laboració d'Ainaud i Goday respecte del que s'havia fet fins aquell moment? Doncs el plantejament pedagògic que inspirava tot el projecte: era la primera vegada que a nivell urbà es consideraven els infants com una part activa i extremadament valuosa del cos social. Ben mirat, a Barcelona era el primer cop que els nens i nenes eren tinguts en compte com a habitants de la ciutat, amb unes necessitats específiques que havien de ser degudament ateses. El fet que això es plasmés en una planificació a escala urbana —és a dir, una planificació urbanística—, amb la intenció de dur-la a terme, no tenia precedents a la ciutat. I no era només una qüestió de ciment i maons. Tirar endavant aquella planificació, convertir-la en una realitat, tindria com a conseqüència una transformació social. Ainaud havia explicat que l'escola bella tenia la funció de contribuir a asserenar l'ànima de les multituds, perquè, deia: "[...] s'ha demostrat que l'home que és rodejat d'un ambient de bellesa, d'harmonia, d'ordre, esdevé per la pressió que aquest li exerceix, perfecte, equilibrat, animador de les belles coses i de les belles accions". D'aquesta manera, doncs, si s'aconseguia que els infants tinguessin un entorn d'aquestes característiques en els espais que específicament se'ls destinava, s'obria la possibilitat d'assolir una societat més equilibrada, més cohesionada i pacífica. I això jugava a favor de tothom, començant per les mateixes classes populars. Era el primer cop que a Barcelona es contemplava la ciutat com un espai educatiu, entenent l'educació com un factor

essencial de la dinàmica social. Realment, pensar que això era possible, atenint-nos al currículum de la ciutat i a la situació que s'estava cuinant, indica que tota aquella gent, amb Ainaud al capdavant, era tan valenta com moderna.

Pel que es refereix al paper de les noves escoles com a edificis públics, Goday va ser el responsable de trobar un registre específic pel qual la construcció assoliria la seva funció representativa sense emprar un llenguatge excessivament monumental. Plantejar-ho d'aquesta manera tenia la seva raó de ser. És molt fàcil que el poder, a nivell que sigui i sigui de la mena que sigui, procuri quedar reflectit en les actuacions que fa. I també que desenvolupi actituds paternalistes. És la imatge del bon govern protector. En aquest cas, aquesta mena de registres es van minimitzar. Hi ha un detall que ho exemplifica d'una manera clara: en cap de les façanes dels edificis escolars projectats per Goday hi ha un escut de la ciutat en un lloc preeminent, presidencial. Els esgrafiats que decoren les façanes remetien a la cultura i a l'ensenyament, i els noms que consten a les inscripcions són els de grans pedagogs i grans pensadors. Aquests edificis escolars podien tenir unes dimensions remarcables i, per aquestes dimensions, un impacte gens menyspreable respecte del seu entorn urbà. Però no buscaven ser-ne els protagonistes, esdevenint fites cridaneres. Una de les grans virtuts d'aquests grups escolars és que, essent clarament edificis singulars, en cap cas no són edificis ostentosos.

En relació amb els edificis en si, Ainaud havia expressat el seu ideari en un article publicat a *La Veu de Catalunya*. Ell mateix va recuperar-lo per incloure'l al llibre sobre les construccions escolars que va publicar l'Assessoria Tècnica per presentar els seus projectes i realitzacions. En aquest text, Ainaud sostenia que les noves escoles no tan sols havien de reunir bones condicions higièniques, en uns edificis fets tenint en compte el cost de l'obra i del terreny. Ainaud, doncs, no volia "L'Escola caserna, sense cap aditament que la faci atractiva i amable, perquè [...] les construccions escolars han de ser econòmiques", de tal manera que l'edifici resulti "[...] orfe de tota sensació de bellesa". Per combatre aquest concepte, per fugir-ne del tot, proposava:

"Davant de la concepció de l'edifici civil bastit per a complir amb el manament d'una llei, hem de posar-hi l'edifici nascut per la fe en nostres destins i per l'amor als infants qui han de complir-los. Davant de l'edifici sense ànima en què les democràcies enrobustiren son cos, però no tindrien mitjà d'elevat son esperit, volem posar-hi l'edifici ideat i bastit com si fos per conrear l'ànima d'un príncep, perquè nostres democràcies també han de regnar conscientment en aquest poble. Davant de l'edifici construït per qui solament ha de complir amb els seus electors i que sols cubica les aules per a que estiguin d'acord amb la llei, el nostre, que serà ornat de totes belleses posades amb emoció pels qui volen alliberar les classes populars de Barcelona, que han viscut sense sol ni aire en carrers humits i sense cap claror tampoc en les tenebres de son esperit."

Certament, aquest programa estava molt bé, però no és ben bé el que va fer Goday. Perquè, per més que les busquem, als Grups Escolars no hi va haver mai "totes les belleses", ni mai van ser edificis principescos pel que fa a càrrega decorativa, tot i que n'hi ha, de decoració. Els projectes de Goday proposaven edificis senzills, que defugien l'opulència i optaven per la contenció i la simplicitat. Els materials emprats a l'obra no eren luxosos. Si Goday tenia un referent, no era precisament el d'un edifici principesc, sinó el que havia fornit la proposta de l'anomenada "bellesa de la llar humil". On cal buscar, doncs, totes les belleses i l'alta consideració dels infants, com si fossin prínceps? En el tractament de l'espai. En aquestes escoles l'espai original era generós i ben proporcionat, de tal manera que els edificis resulten ser harmònics i amables, còmodes. Ergonòmics, en diríem avui. I és que Goday, a més de complir amb els manaments de la llei i les bones condicions higièniques, va intentar complir el propòsit d'Ainaud tenint molt en compte el cost de l'edificació. Així que va limitar l'accessori i va optar per l'essencial. Tanmateix, el fet que Ainaud considerés el seu text vàlid en relació amb els edificis concebuts per Goday dona fe de l'acord que existia entre tots dos. Des d'aquest punt de vista, i havent constatat aquest acord, l'opció que ens queda és atribuir al llenguatge de Manuel Ainaud un to exagerat. Amb tot, sabent com eren les escoles públiques que hi havia a Barcelona, també s'ha de dir que els edificis de Goday, tot i les economies i la voluntat explícita de fer-los senzills (grans, però senzills), eren autèntics palaus.

LA FEINA BEN FETA

L'entrada en funcionament de l'Assessoria Tècnica de la Comissió de Cultura es pot situar just a començaments d'agost de 1917. El dia 9 d'aquest mes es van fer públics els resultats dels concursos que permetien proveir les places de l'esmentada assessoria. Manuel Ainaud estava al capdavant de l'oficina com a director general i el lloc de secretari va ser donat a Pere Bohigas. Just per sota de la Direcció General hi havia dos assessors: Josep Goday, encarregat de les qüestions edilícies, i el doctor Enric Mías, que va obtenir aquest lloc per portar les qüestions higièniques i sanitàries. Com a col·laboradors directes d'Ainaud en temes estrictament pedagògics, es van escollir dues persones més: Ventura Gassol, com a expert en ensenyança elemental, i Francesc Folguera, com a col·laborador en el terreny de l'ensenyament tècnic. Des d'aquest moment, l'Assessoria es va concentrar en el desenvolupament del seu programa, incloent-hi la preparació de la primera edició del llibre sobre *Les construccions escolars de Barcelona*, publicat el 1918.

Abans que tot això es resolgués, ja s'havia fet molta feina i s'havien pres decisions importants. A mitjans de juny de 1917 la Comissió de Cultura va acordar l'ordre de prioritats en les obres de construcció dels Grups Escolars. El primer que s'edificaria seria el que s'havia d'aixecar a la Via Laietana a partir del llegat Baixeras. També es procediria a reformar l'Escola de La Farigola a Vallcarca. Tot seguit, s'encararia l'edificació d'altres grups, sense que s'hagués decidit encara en ferm quins serien. Es treballava a un ritme frenètic. Es pot interpretar com un indicador clar d'aquest ritme el fet que a finals de juliol de 1917, quan es van convocar els concursos per proveir de

personal l'Assessoria Tècnica, Josep Goday es presentés a la plaça que corresponia al càrrec d'arquitecte en cap de construccions escolars amb la memòria, el pressupost i el projecte executiu del Grup Escolar Baixeras. I s'avançava en tots els camps. El 1918 van començar a funcionar els banys de mar a la platja de la Barceloneta: aquest va ser el punt d'arrencada de l'Escola del Mar, que es va inaugurar el 1922. Aquesta escola no es va plantejar com un grup escolar, sinó dins del capítol de les escoles a l'aire lliure del qual formava part l'Escola del Bosc. El 1918, també, es va constituir el Patronat de les Escoles Domènech. Aquestes escoles ja existien, però amb la constitució del patronat, complint les darreres voluntats d'Adela Domènech, va ser possible renovar-les. La direcció d'aquestes escoles va ser assumida per Artur Martorell.

El Grup Escolar Baixeras presenta un seguit de singularitats respecte de les altres escoles projectades per Goday a l'Ajuntament de Barcelona. Segurament, les raons cal buscar-les en el fet que era el primer i que estava ubicat en un context urbà específic i molt condicionat. El solar escollit no donava per fer una escola de grans dimensions, de tal manera que, en lloc de fer un grup doble (per a nens i nenes), es va fer simple, només per a nens. La memòria del projecte explica —i és d'agrair— que s'havia triat l'opció dels nens perquè en aquell districte les escoles de nens estaven en pitjors condicions que les de nenes. Una altra particularitat del projecte és que l'escola no tenia un pati d'esbarjo a l'exterior de l'edifici. Per suplir aquesta mancança, Goday va preveure uns grans vestíbuls a cada planta (avui mutilats per la necessitat de disposar de més aules) i va habilitar el terrat com a pati de joc. Goday no va tornar a aplicar aquesta solució en cap altra escola, ni tan sols a les altres dues que va projectar dins del casc antic (el Milà

i Fontanals i el Collaso i Gil), on els problemes de manca d'espai també hi eren presents, i més encara quan es tractava d'escoles més grans. Segurament, Goday no va quedar satisfet amb aquella fórmula i no la va tornar a aplicar.

Tot i l'existència d'uns certs marges de variabilitat, l'ordre i les prioritats en les actuacions no va ser casual. Que les escoles Baixeras i La Farigola fossin les primeres a construir-se va ser tota una declaració de principis per la via dels fets. Què es buscava? Doncs demostrar que era possible fer escoles, fossin grans o petites, fossin en edificis de nova planta o en edificis reformats, fossin al centre de la ciutat o en una barriada allunyada. I demostrar, també, que aquestes escoles respondrien en la seva factura al propòsit plantejat de fer escoles belles. A partir d'aquell moment, doncs, dir que es volien fer escoles no era tan sols un anunci.

Que el Grup Escolar Baixeras s'edifiqués a la Via Laietana era una manera de demostrar el caràcter central que tenia la qüestió educativa per a l'Ajuntament. I també explicitava un canvi de concepte, en el qual la planificació escolar i la planificació urbanística es donaven la mà per assolir uns objectius socials. El missatge era que si es podia fer una escola moderna i modèlica al bell mig de la ciutat, també se'n podien fer a qualsevol banda.

La reforma de l'Escola de La Farigola a Vallcarca reblava el clau i, a la vegada, exemplificava altres aspectes prou importants del programa que s'iniciava. En aquells moments, Vallcarca era un barri que s'havia configurat com un lloc residencial i d'estiueig de famílies de la menestralia barcelonina. La major part de les cases eren senzilles, d'una o dues plantes, combinades amb alguna petita indústria i alguna torre. Sense que es pugui dir que era una barriada obrera, sí que era una barriada popular i de cap manera no era una zona burgesa i benestant. L'estat de l'escola era pèssim i l'oportunitat de reformar-la havia de servir per demostrar dues coses. En primer lloc, que l'objectiu de la Comissió era arribar a qualsevol punt de la ciutat, encara que fos a una barriada situada als límits de la Barcelona del moment. En segon lloc, que no era una necessitat imprescindible fer-ho tot nou. N'hi havia prou, si era possible, amb reformar els edificis que existien, encara que fos d'una manera radical. I aquesta solució era perfectament viable a altres barris de la ciutat.

Els tres grups escolars que van venir darrere del Baixeras i La Farigola van ser el que estaria ubicat al solar conegut com "el convent dels gossos" (és a dir, el Ramon Llull), amb una capacitat prevista de 1.080 alumnes entre nens i nenes; el que s'aixecaria als terrenys que ocupava l'antic convent de les Mínimes (és a dir, el Milà i Fontanals), amb una capacitat equivalent a la del Ramon Llull, i un tercer a la barriada de Sants (és a dir, el Lluís Vives). Poc temps després s'afegiria a la llista el Pere Vila. En la posada en marxa de les obres d'aquests grups escolars l'únic que va presentar certes dificultats va ser el Lluís Vives.

Dins del programa general es comptava de construir un nou grup escolar al barri de Sants, però no se n'havia establert la prioritat ni fet una reserva pressupostària. Davant d'aquesta incertesa, Ainaud va optar per una solució bastant expeditiva: va promoure una campanya popular reclamant la construcció d'una escola al barri. La campanya va funcionar, de tal manera que la construcció d'aquesta escola va quedar inclosa en els pressupostos de l'Ajuntament i l'Assessoria Tècnica va rebre formalment l'encàrrec de trobar un solar adequat al barri. El solar escollit estava a prop de la Riera Blanca i era propietat de l'Ajuntament. Per les seves característiques, no se sabia si reunia les condicions per construir-hi una escola. Durant la segona quinzena de novembre de 1918, Goday va fer un aixecament de plànols del solar i va posar de manifest que la superfície disponible era una mica justa, tot indicant que seria millor accedir a les propietats veïnes. Amb aquesta ampliació de la superfície seria possible construir l'escola amb una orientació més adient i en millors condicions. Les observacions de Goday van ser acceptades i es va procedir a fer tots els tràmits per adquirir la propietat de la totalitat dels terrenys. Tot aquest esforç per construir una escola al barri de Sants tenia la seva raó de ser: Sants era un barri obrer especialment conflictiu i l'oportunitat de fer-hi una escola no es podia desaproveitar. Va ser per això que Ainaud va optar per posar en marxa aquesta campanya popular a Sants reclamant la construcció de l'escola. I va funcionar, perquè la qüestió es va resoldre. A partir d'aquell moment va ser possible preparar el projecte de la nova escola, que tindria una capacitat per a 720 nens i nenes. La campanya orquestrada per

Ainaud va tenir altres virtuts, perquè va ser una excel·lent fórmula per aconseguir que la gent de Sants i Hostafranchs sentís que aquella nova escola era seva, que havien estat ells, gràcies a la pressió popular, els que l'havien aconseguida, encara que això no fos ben bé veritat. Recordem que la democràcia que hi havia aleshores era una democràcia parcial i que la representativitat dels polítics era, en conseqüència, força limitada. I recordem, també, que els obrers, en donar un suport majoritari a sindicats anarquistes com la CNT, expressaven un profund desencís amb la política i els polítics. Al costat d'aquest desencís hi havia el conjunt d'esforços que s'havien fet des de feia anys en relació amb el tema de l'ensenyament des de tota mena de plataformes sindicals i obreres. Vist tot això, i tenint en compte com anaven les coses durant aquells anys, es poden entendre perfectament les inquietuds d'Ainaud.

Entre 1918 i 1919 Josep Goday va preparar els projectes i tots els tràmits administratius dels Grups Escolars Lluís Vives, Milà i Fontanals, Ramon Llull i Pere Vila, cada un amb la seva problemàtica particular. Els expedients que van avançar amb més velocitat van ser els del Ramon Llull i del Lluís Vives.

El 28 de març de 1920 es va fer l'acte de col·locació de la primera pedra del Lluís Vives. El procés administratiu per a la contractació de les obres del Pere Vila no es va resoldre fins a finals de gener de 1921, quan es va fer públic el plec de condicions. Mentrestant, les obres del Lluís Vives ja havien començat i avançaven a bon ritme i les del Ramon Llull estaven a punt de començar. L'any 1921 les obres de La Farigola i del Grup Escolar Baixeras estaven a punt de ser enllestides. Havia arribat el moment de trobar una fórmula que assegurés que aquestes escoles dependrien del municipi, de tal manera que es pogués garantir la seva línia pedagògica i la seva catalanitat sense interferències del Govern de l'Estat. Des de l'Assessoria Tècnica, Ainaud va estudiar distintes opcions. La solució triada va ser la del Patronat Escolar de Barcelona, que va ser creat per Reial Decret el 17 de febrer de 1922. Passat una mica més d'un mes, el dia 27 de març de 1922, es van inaugurar solemnement les dues primeres escoles que depenien

del nou Patronat: el Grup Escolar Baixeras i l'Escola La Farigola a Vallcarca.

Quan el 13 de setembre de 1923 el general Primo de Rivera va dur a terme el seu cop d'estat, les obres dels Grups Lluís Vives, Ramon Llull, Milà i Fontanals i Pere Vila s'estaven realitzant a bon ritme. Però amb la militarització de l'Administració civil i la persecució de tot el que feia olor de catalanisme i renovació, l'Assessoria Tècnica va veure com es desmuntava la seva obra. Manuel Ainaud va ser desposseït del seu càrrec a través d'una argücia administrativa i se li va obrir un expedient, acusant-lo de malversació de fons públics. Era fàcil acusar Manuel Ainaud d'una cosa així. I la raó era ben senzilla: per pagar tot el que havia fet i havia posat en marxa amb els diners aportats pels distintes llegats que s'havien fet servir i sense un cèntim de l'Estat, no n'hi havia ni per començar. És clar que Ainaud s'havia gastat un munt de diners; no hi havia cap altra manera de fer el que va fer! Des de la totxesa de segons quines maneres de veure les coses, sempre es poden formular acusacions de malversació de fons públics.

El setembre de 1925 Manuel Ainaud va abandonar l'Ajuntament. No hi tornaria fins a la fi de la Dictadura de Primo de Rivera, per reprendre i acabar el que havia començat. Lògicament, els treballs de construcció dels Grups van quedar aturats sense que hi hagués cap certesa sobre si continuarien o no. Goday es va quedar sol. Com a arquitecte municipal va continuar al capdavant de les construccions escolars, però va tenir molt poca feina: el més interessant del poc que va fer quant a projectes va ser la construcció d'un pavelló destinat a cantina escolar a la Vaqueria del Parc i unes obres d'ampliació de La Farigola, tot l'any 1926. Ara bé, sí que va estar molt ocupat intentant aconseguir que les obres de les escoles que ell havia projectat s'acabessin. Eren edificis a mig fer i els contractistes, en la mesura que no tenien els certificats d'acabament d'obra, n'eren els responsables a tots els efectes. I això els costava diners, pels impostos i quotes que havien de pagar i pel simple cost del mínim manteniment que requerien. De més a més, el contractista del Ramon Llull havia mort i la seva vídua no sabia què havia de fer amb aquell embolic. Goday no se'n va sortir. No fins que algú, amb tota la barra i el cinisme, va pensar que amb motiu de l'Exposició

de 1929 quedaria molt bé inaugurar unes escoles i que potser podria obtenir algun mèrit. Això es va produir en el decurs dels anys 1927 i 1928.

Això sí, en aquests anys que Barcelona va tornar a tenir un creixement de població important el directori militar va promoure una llei de cases barates, en la qual obligava els promotors a aixecar escoles en els nous barris que es construïssin. Eren unes escoles que no tenien res a veure amb les que havien pensat Ainaud i Goday, i quan es

va proclamar la República i aquestes escoles van passar a formar part de les que depenien de la recuperada Comissió de Cultura, ja els va costar prou de posar-les en condicions. Malgrat tot això, s'ha de reconèixer que alguna cosa havia canviat, perquè aquestes escoles, tot i ser molt poca cosa, sí que es van construir. I a diferència del que havia passat en els primers anys de construcció de l'Eixample, ara sí que es comptava amb l'escola, encara que fos de pa sucat amb oli.

ESCOLES, MOLTES I BELLES ESCOLES

L'any 1930 es va precipitar la caiguda de la dictadura militar i es va iniciar el procés que conduiria a la proclamació de la Segona República el 14 d'abril de 1931. Manuel Ainaud va recuperar el seu càrrec el 20 de març de 1930. Com si no hagués passat res, l'Assessoria es va posar a treballar a tota màquina. Hi havia un seguit d'edificis "inaugurats" que calia que, tan aviat com fos possible, comencessin a funcionar per al que havien estat construïts: escoles. Per aconseguir-ho, calia endreçar els seus entorns urbans. A cada edifici s'havien d'organitzar els patis, enjardinant-los, i s'havien de revisar totes les instal·lacions, millorar-les si calia, i fer les reformes oportunes. I calia proveir-los, també, de tot el mobiliari: taules, cadires, armaris, pissarres, penjadors. L'objectiu era, més enllà d'inaugurar oficialment totes aquelles escoles, fer que comencessin a prestar servei. La inauguració es va produir el 29 de març de 1931. Totes estarien a punt per començar el curs el setembre d'aquell any.

A més dels quatre grans grups projectats per Goday, és a dir, el Ramon Llull, el Milà i Fontanals, el Lluís Vives i el Pere Vila, completaven la llista d'onze escoles uns altres edificis que no tenien res a veure amb el que s'havia pensat en fer el Pla de Distribució General. Entre aquests edificis n'hi havia de força antics, com el Baldiri Reixach. Era una masia ubicada al Park Güell que havia estat adaptada com a escola a l'aire lliure i inaugurada

els anys de la dictadura amb el nom del general Primo de Rivera, i que ara es tornava a inaugurar dedicant-la a un dels pedagogs històrics del país. No està clar si Goday va participar en l'adaptació de l'edifici, ja que sembla que aquestes obres les va dirigir Adolf Florensa. Alguns dels altres edificis eren relativament nous: l'Escola Jacint Verdaguer aprofitava un dels edificis de l'Exposició Internacional. L'adaptació, en aquest cas, sí que la va dirigir el mateix Goday d'acord amb Antoni Darder, l'arquitecte responsable dels edificis de l'Exposició. Hi havia dues escoles relativament petites que s'instal·laven també en edificis preexistents: l'Escola Dolors Monserdà a Sarrià i l'Escola de les Corts, ubicada a la plaça Comas. La llista es completava amb tres escoles més construïdes feia poc als barris de cases barates: eren l'Escola Bonaventura Carles Aribau a Sant Andreu, l'Escola Pi i Margall al barri del Baró de Viver i l'Escola Ramon de Penyafort al grup de cases barates Ferrer i Guàrdia de Can Tunis.

A més dels onze grups que es van inaugurar, es van fer un munt de petites intervencions a diverses escoles: a l'Escola Giner de los Ríos (aleshores en obres i que s'inauguraria més tard), el Parvulari Forestier, les Escoles del Patronat Domènech i l'Escola Ignasi Iglésies. També es van fer obres de millora a diverses escoles nacionals (la número 30 al carrer de Miquel Bleach 24, la 37 al carrer de la Conca de Trempe 14, la 49 al carrer de Ballester 72, la 78 a la Ronda de Sant Pau 38 i la 107 al carrer de Nàpols 296), entre altres. Ningú no va considerar aquella represa com res anòmal. Senzillament, era necessari i s'havia d'enllestir. I qui millor que els que l'havien començat per continuar desenvolupant-ho i, finalment,

culminar-ho. L'única deserció important va ser la de Ventura Gassol. La seva implicació directa en la política al costat de Francesc Macià, que venia des dels primers moments de la Dictadura de Primo de Rivera i que el van conduir a un primer exili, va fer que Ainaud perdés un dels seus col·laboradors més preuats i que el país guanyés un excepcional conseller de Cultura. Però malgrat aquesta voluntat de culminar el que s'havia començat el 1917, les coses ja no eren ben bé el mateix. Els objectius pedagògics continuaven essent vàlids, però el Pla de Distribució General, tot i que podia mantenir-se com a referent, pròpiament ja no es podia aplicar. Era una qüestió de xifres: la població havia crescut i hi havia més nens i nenes a escolaritzar. Ara, però, a partir del moment en què s'acceptava que es podien aprofitar edificis ja construïts i adaptar-los per al seu ús escolar, hi havia l'opció de crear més escoles que en cap altre moment. Precisament, l'adaptació d'edificis existents, incloent-hi l'aprofitament de pavellons de l'Exposició Internacional, va ser una de les principals tasques de Josep Goday en aquesta etapa.

Goday l'estiu de 1930 havia enllestit el projecte d'ampliació i reforma de l'antiga masia dels Templers a Sant Martí, per tal de convertir-la en una escola de nenes, l'Escola Casas. El projecte es va executar en els anys següents. L'escola es va inaugurar l'any 1933, segurament a la tardor, perquè el projecte del jardí de l'escola és de l'octubre d'aquest últim any. A l'Escola Casas, Goday va afegir a l'edifici original un cos destinat a aules a la banda de migdia de la finca, que va connectar amb la construcció antiga amb una gran habilitat. És un edifici especialment ben resolt, tenint en compte que la part antiga de la construcció, en gran part ocupada avui per les cuines i els menjadors de l'escola a la planta baixa, i aules, despatxos i la biblioteca a la planta noble, podia arribar a ser un obstacle segons com es plantegés. En canvi, la fluïdesa en la connexió entre la part vella i la part nova fa que sembli, malgrat que es distingeix perfectament què va afegir-hi Goday, que ambdues parts sempre hagin format part d'un sol edifici. El 1932 va ser un any especialment intens, en el qual Goday no va parar de fer projectes de tota mena. Van sovintejar les reformes i adaptacions d'edificis en diversos graus. Així, durant el

gener d'aquest any es van dur a terme diverses consultes per tal de procedir al desmuntatge del Pavelló Madrileny de l'Exposició i aprofitar-lo per al Grup Escolar Ignasi Iglésias. Ja a l'estiu, Goday va ocupar-se de la reforma de l'antic Palau del Governador del Parc de la Ciutadella, per tal d'adaptar-lo per a usos escolars (havia d'acollir l'Institut-Escola) i també com a Caserna dels Bombers, i a l'octubre va fer el projecte d'adaptació per instal·lar un parvulari a la planta baixa de l'Escola Normal de Mestres de la Generalitat que era al recinte de l'Escola Industrial. A finals d'any va arribar el torn de l'Escola Giner de los Ríos a Horta, que era una altra de les escoles aixecades als barris de cases barates. Mentre la Comissió de Cultura organitzava el calendari per inaugurar l'escola, Goday es preocupava de dotar-la dels serveis necessaris.

Amb relació a aquests edificis escolars dels barris de cases barates, a finals de l'any 32 es va produir una circumstància mèdica en relació amb l'Escola Ramon de Penyafort. En una de les inspeccions mèdiques regulars es van detectar diversos casos d'infecció ocular per tracoma. Davant d'aquesta urgència sanitària, es va encarregar a Goday de fer construir ràpidament un pavelló annex a l'escola per instal·lar-hi un dispensari mèdic. Aquest pavelló de fusta havia d'incloure les sales del dispensari, a més del despatx del metge i tres aules.

El 1932 també va ser l'any del projecte de la colònia permanent de Berga, amb capacitat per acollir tres-cents alumnes. Va ser un projecte interessant, perquè va implicar el trasllat del Pavelló de Suècia de l'Exposició del 29, una gran estructura de fusta, i la construcció d'un edifici nou per part de Goday, un edifici que actualment és un hotel. Durant els anys del franquisme tot el conjunt va servir de caserna militar. I també el 1932 és l'any de la posada en marxa del projecte del Grup Escolar Collaso i Gil, el darrer gran projecte escolar de Goday edificat a Barcelona. Aquest nou grup escolar va ser possible gràcies, de nou, a l'ús d'un llegat. En aquest cas, la seva construcció ja estava prevista al Pla General de Distribució, però els plantejaments arquitectònics de Goday havien evolucionat. És un edifici de maó vist, que ha abandonat el discurs noucentista clàssic i s'apropa al racionalisme, però amb matisos. Malgrat que el projecte es va fer amb certa

celeritat, Goday va estudiar diverses solucions. Està situat al costat de l'antic monestir de Sant Pau del Camp i la proposta de Goday articula la convivència dels dos edificis amb un gran respecte per la construcció romànica sense hipotecar la nova escola. És un exemple a tenir molt en compte en aquesta mena de situacions: un edifici nou que està al costat d'un edifici històric. En un registre distint, aquest encaix amable i respectuós en edificis històrics també es produeix en el Milà i Fontanals. En aquest cas, a l'altra banda del carrer del Carme hi ha la Casa de la Convalescència, del segle XVII, i l'edifici de la Reial Acadèmia de Cirurgia, del XVIII. Els referents barrocs que emprava Goday en els edificis concebuts en la seva primera etapa de construccions escolars (1917-1923) faciliten aquest encaix. Al Collaso i Gil, en canvi, les diferències de llenguatge i de materials entre l'antic monestir i la nova escola són evidents, però no plantegen, com hem dit, cap problema, i per això la solució trobada per Goday és més interessant en aquest darrer cas.

I finalment, el 1932 també va ser l'any de la malaltia i la mort de Manuel Ainaud. Després de dues intervencions quirúrgiques i tractaments severos entremig, Ainaud va morir d'un càncer especialment agressiu. No s'hi va poder fer res. Amb la seva mort es trencava aquest binomi amb Goday que havia fet possible i feia possible, malgrat les més que serioses adversitats que s'havien hagut d'afrontar i que s'afrontaven, començar a resoldre aquest problema tan antic de l'escola pública a la ciutat de Barcelona. Per sort de la ciutat, Ainaud havia estat capaç de formar un equip completament solvent. Així, si la seva pèrdua va ser certament irreparable, no es pot dir que la seva mort significués la fi d'aquell ritme de treball frenètic, d'aquell altíssim objectiu, respectat per tothom, de treballar i lluitar per un ensenyament públic digne i de qualitat, un ensenyament per a les classes populars concebut per formar ciutadans. Ainaud ja no hi era, però la màquina no es va aturar, tot i que els problemes, lluny de desaparèixer, l'únic que van fer va ser agreujar-se. Durant el gener de 1933 Goday va treballar en la reforma i adaptació d'un altre edifici, ara a la Rambla del Poble Nou, aleshores Ronda del Triomf. Es tractava d'ampliar i habilitar un edifici que fun-

cionava com a dispensari mèdic municipal també per a usos escolars. Desconeixem si aquest projecte es va dur a terme, perquè a l'expedient només hi ha el projecte i no consta cap dada relativa a l'obra. Mentrestant, sovintejaven les petites reparacions i reformes als diversos edificis que estaven sota la jurisdicció de Goday. El que era normal, d'altra banda: pintura, problemes amb l'aigua i els baixants, alguna reparació elèctrica; això passava amb totes les escoles. De tant en tant, aquesta mena de feines petites tenien un caràcter singular. És el cas de la restitució d'uns mosaics decoratius a l'edifici del Conservatori Municipal de Música del carrer del Bruc. Els plafons originals havien estat retirats i substituïts els anys de la dictadura. Quatre d'aquests plafons recollien la meitat de la primera estrofa dels Segadors i dos més tenien la Senyera.

A partir del maig de 1933 Goday va haver de resoldre un nou projecte d'adaptació d'un edifici per a usos escolars. Es tractava de l'Hotel Casanovas, situat al carrer del Mas Casanovas cantonada amb Cartagena. Aquest nou grup escolar, que actualment és el CEIP Mas Casanovas, va denominar-se originalment Grup Escolar Pau Iglesias. L'objectiu era poder convertir aquell edifici en una escola apta per a 500 alumnes.

El 1934 es van dur a terme diverses reformes i millores a les tres escoles dels Jesuïtes de la ciutat (a Sarrià, al carrer de Rosselló i al carrer de Casp), les quals s'havien incorporat al sistema públic en ser abolit aquest orde religiós per part del Govern de la República. Així mateix, van fer-se nous treballs al Grup Escolar Pau Iglesias. Durant l'estiu de 1935 es va preparar i aprovar el projecte d'addició de dos pisos del Grup Escolar Baixeras. Aquestes obres havien de permetre augmentar el nombre d'alumnes de l'escola i millorar-ne les instal·lacions. Goday va mantenir l'estil arquitectònic de l'edifici ja construït, tot i que el seu llenguatge havia evolucionat molt des de 1917, quan va fer el projecte inicial d'aquesta escola. També durant l'estiu de 1935 es van emprendre els treballs de condicionament de l'Escola Raimon de Penyafort. Aquests treballs no s'havien enllestit quan s'havia d'iniciar el curs. El 24 d'octubre Goday va notificar amb la màxima urgència que l'edifici amenaçava ruïna i aconsellava el tanca-

ment immediat de l'escola i el seu trasllat a uns altres locals. El 30 d'octubre l'Ajuntament va prendre la decisió de clausurar temporalment aquell edifici per fer-hi les obres necessàries i instal·lar alumnes i professors al Palau de Projeccions de Montjuïc. Adaptar aquest darrer edifici requeria unes mínimes obres. L'any 1936 s'estaven duent a terme els treballs a l'Escola de Can Tunis, que consistiren en un reforçament i consolidació de l'estructura de l'edifici, amb l'aixecament de noves parets de càrrega i pilars, i una reforma substancial de la seva distribució interior: es van eliminar envans, se'n van fer de nous, es van obrir portes i finestres tant a l'exterior de l'edifici com a dins, es van canviar

les instal·lacions d'aigua i electricitat, fent-les completament noves, es van fer nous lavabos i es van refer tots els acabats (fusteria, pintura, etc.).

Crida l'atenció que tot això succeís en un edifici relativament nou. El fet que s'hagués d'evacuar per l'amenaça de ruïna posa de manifest que era una construcció mal feta. La intervenció de Josep Goday va evitar un més que possible desastre i va permetre transformar aquell bunyol en una escola presentable. Goday no s'ho devia passar massa bé en els moments més crítics de tot aquest procés. Com a responsable de les construccions escolars, haver d'ordenar l'evacuació d'una escola segur que va ser un mal tràngol.

PENSAR EN EL FUTUR

A finals de 1933 la situació política va donar un tomb. En l'àmbit particular de la instrucció pública, l'arribada al capdavant del Ministeri d'un liberal demòcrata, Filiberto Villanueva, va fer possible que des de Barcelona es veiés l'oportunitat de comptar, després de molts anys, amb el suport del Govern de l'Estat per fer un nou esforç en la dotació d'escoles públiques. El 15 de juny de 1934 el Govern de la República va publicar el Decret de Construccions Escolars pel Municipi i l'Estat, i es va decidir aprofitar l'oportunitat. De les diverses opcions que oferia la nova disposició, el que segurament interessava més a Barcelona era assumir directament la construcció de les noves escoles i obtenir una subvenció de l'Estat. D'aquesta manera, el municipi tenia la garantia que la municipalitat era la propietària dels nous edificis escolars que es poguessin construir.

Artur Martorell, l'home que havia substituït Manuel Ainaud, va preparar un estudi econòmic en el qual es referia què havia invertit l'Ajuntament de Barcelona en la dotació escolar de la ciutat i què l'Estat des de la proclamació de la República. La intenció era comparar-ho amb altres ciutats

i posar de manifest que Barcelona requeria una mica d'atenció. Segons aquest estudi, mentre que a Barcelona l'Estat no s'hi havia gastat ni un cèntim, a Madrid constava que entre 1930 i 1933 hi havia esmerçat 25.225.347,14 pessetes, i a València, segons dades del mateix 1934, 26.199.134,66. A aquestes xifres s'hi havia d'afegir l'import de l'emprestit estatal per a construccions escolars, que ascendia a 400.000.000 de pessetes, de les quals Barcelona tampoc n'havia vist ni un cèntim. El municipi barceloní, en canvi, en el mateix període i a partir del valor establert per l'Inventari del Patrimoni de l'Ajuntament, s'havia gastat 15.957.652 pessetes en edificis, per tal de construir-los, adaptar-los o condicionar-los per al seu ús escolar. La llista era llarga, encara que no incloïa totes les actuacions: el Baixeras a la Via Laietana, el Baldiri Reixac al Park Güell, el Dolors Monserdà a Sarrià, els quatre Grups Escolars Francesc Macià a la plaça d'Espanya, l'Institut Escola al Parc de la Ciutadella, el Jacint Verdaguer al carrer de Lleida, el Parvulari Forestier a Montjuïc, La Farigola a Vallcarca, l'Escola de les Corts a la plaça de Comas, l'antiga masia de Can Gasparó també a les Corts, el Lluís Vives a Sants, el Milà i Fontanals al carrer del Carme, el Pere Vila al passeig de Sant Joan, el Pavelló de les Roquetes a Sant Andreu, el Pavelló del Somorrostro a la platja del mateix nom i el Collaso i Gil a Sant Pau del Camp.

A finals d'agost de 1935 Martorell i Goday havien preparat tot el material per presentar al Ministeri el projecte sencer, tal com requeria el Ministeri d'Instrucció Pública. L'important d'aquest procés és que, entremig, havien passat els fets del Sis d'Octubre. Que el president Companys plantés cara al Govern de la República i proclamés la República Catalana i que els membres del seu partit el seguissin, és important, però no és el més destacat pel que fa als propòsits de Martorell i Goday. Sí que ho és, en canvi, que, en un moment en el qual els dirigents polítics del país i alguns funcionaris que ocupaven llocs clau estaven tancats a la presó amb condemnes severíssimes —lògiques, donat l'acte de sedició que havien perpetrat des de la perspectiva de l'Estat—, que l'autonomia estava suspesa i que l'Ajuntament de Barcelona estava en mans de l'Administració estatal, dos funcionaris decidissin jugar-se-la amb aquesta proposta. I no era banal, ni un provar sort aleatori. Personar-se davant del Ministeri d'Instrucció Pública per demanar el que es demanava volia dir tornar a prendre el Pla de Distribució General de Construccions Escolars. I això tenint en compte que la població de Barcelona s'havia doblat en el lapse de temps que anava de 1915 a 1930 i que quan contemplaven la ciutat que calia escolaritzar el que veien era una realitat urbana que passava del milió d'habitants. Era un plantejament seriós. Malgrat que les circumstàncies van provocar que aquesta nova planificació no es formalitzés de la mateixa manera que el primer Pla de Distribució General, pròpiament el que estaven preparant era un segon pla. Ho demostra el fet que contemplava, tal com veurem, tant la construcció d'escoles com la de jardins amb zones de joc per als infants.

Evidentment, una planificació d'aquestes característiques no es podia fer de qualsevol manera ni d'un dia per l'altre. I molt menys en aquelles circumstàncies adverses, amb un clima polític i social enrarit. També a Madrid, on les crisis dels governs comandats pels radicals se succeïen amb una gran facilitat davant de la pressió intransigent de la CEDA, que no contemplava cap altra via que fer marxa enrere en el projecte de modernització del conjunt de l'Estat que s'havia iniciat amb la proclamació de la República, i, cosa encara pitjor, el paper cada cop més preponderant dels

extremistes, de dreta i d'esquerra, que, a més de ser absolutament antidemocràtics, havien triat la via de la violència per imposar els seus criteris. És per això que, sense que es pugui considerar que el lapse de temps requerit per preparar aquest projecte es dilatés i s'allargués amb excés, sí que s'ha de dir que va progressar amb certa lentitud.

El projecte de Martorell i Goday preveia la construcció de vint-i-cinc Grups Escolars nous, que es van ampliar a trenta amb l'objectiu de crear 5.000 places escolars. Els terrenys de propietat municipal triats segons els districtes eren aquests: al Districte I, a la plaça de Sant Carles a la Barceloneta; al Districte IV, a la Caserna de Sant Agustí del carrer del Comerç; al Districte V, a prop de les Drassanes, al carrer de la Galera cantonada amb el carrer de Sant Pau i al carrer del Pes de la Palla cantonada amb Ronda de Sant Antoni; al Districte VIII, a la plaça d'Estanislau Figueras (plaça de Lesseps), a la Via Augusta, a tocar de l'Estació dels Ferrocarrils Catalans, i a Penitents-Can Gomis (relacionant-se amb la urbanització d'aquell sector); al Districte IX, a la Torre Llobeta i a l'antic escorxador de Sant Andreu, i, finalment, al Districte X, al Mercat de la llet/antic escorxador de Sant Martí i al carrer d'Ausiàs March cantonada amb el passatge de Jover. També es contemplava poder construir centres escolars als solars del darrere del Parc de la Ciutadella, als carrers de Castillejos, de Wad-Ras i de Padilla. Aquest projecte no es va arribar a dur a terme tal com s'havia planificat originalment. Primer es va produir la mort de Josep Goday el maig de 1936. Artur Martorell no va llençar la tovallola i va acordar amb els altres arquitectes municipals continuar treballant. Així, d'acord amb Antoni de Falguera (arquitecte en cap de l'Agrupació d'Edificis Públics de l'Ajuntament), els arquitectes Joaquim Vilaseca (arquitecte en cap adjunt del Servei d'Edificis Administratius i Proveïments), Adolf Florensa (arquitecte en cap del Servei de Traçat de la Reforma, Eixample i Extensió de la Ciutat), Ramon Raventós (arquitecte en cap del Servei de Museus, Palaus d'Exposició i Habitacions Populars), Ramon Argilés (arquitecte ajudant del Servei d'Extensió i Reforma), Ramon Térmens (arquitecte ajudant del Servei de Construccions Escolars) i Josep M. Martino (arquitecte en cap del

Servei d'Edificis Particulars) es farien càrrec dels distints projectes. Aquesta solució va ser aprovada per l'alcalde de la ciutat el 26 de juny de 1936 i el 2 de juliol va ser aprovada pel Consistori la llista definitiva dels solars triats.

D'altra banda, l'onze d'agost de 1937 es va encarregar als arquitectes Argilés, Florensa i Tèrmens que formalitzessin diversos projectes de parcs infantils. A Ramon Argilés li van correspondre els que hi havia als solars ubicats a l'avinguda de Gaudí cantonada amb el carrer de Rosselló i al carrer de Marià Aguiló amb el carrer de Pujades (on hi havia l'església del Poble Nou); a Adolf Florensa li corresponia fer un parc al solar de l'església de Sant Francesc de Paula, al carrer Alt de Sant Pere al costat del Palau de la Música Catalana, i a Ramon Tèrmens al solar que hi havia a la cantonada del carrer de Tarragona amb Agustina Zaragoza (actualment, avinguda de Josep Tarradellas) i al carrer de l'Escolial entre els carrers d'Aixelà i de la Providència. Aquesta

és la darrera notícia relativa a aquest projecte. La Guerra Civil ho va aturar. Amb tot, si es pren el plànol de la ciutat i es té la paciència d'anar mirant què ha passat amb tots aquests solars, es comprova que d'una manera o d'una altra el projecte es va tenir en compte. Molts d'ells estan ocupats avui per centres d'ensenyament, siguin de primària o de secundària. No sabem gràcies a qui o per què això va anar d'aquesta manera. Però el cert és que, a més de les escoles projectades per Josep Goday, amb la planificació feta conjuntament amb Manuel Ainaud i Artur Martorell, la seva obra per a l'Ajuntament de Barcelona es va allargar cap al futur. Quan durant el franquisme els mestres van començar a lluitar per assolir una escola diferent, que connectés amb aquesta sòlida tradició que la dictadura va intentar arrasar, existia aquest vincle, potser no evident, amb aquestes persones i amb la seva manera de fer; persones que havien pensat en el futur i que havien deixat marcat el camí que s'havia de seguir.
